

Politički pluralizam u jugoslovenskom društvu

General-major dr *DIMITRIJE BAUCAL*

Članak je pisan na osnovu autorovog uvida u teoriju političkog pluralizma, i naučnih, stručnih i političkih rasprava o političkom pluralizmu u Jugoslaviji, povodom reforme političkog sistema i praćenja njegovog događanja u empirijskom obliku u delovima Jugoslavije u prvoj polovini 1990. godine.

Razmatrajući tu složenu problematiku autor se morao suočiti sa brojnim pitanjima, kao na primer: šta je politički pluralizam kao višeznačan pojam, teorija i oblik demokratske prakse; u čemu je on demokratskiji u odnosu na monizam; može li se staviti znak jednakosti između političkog pluralizma i višepartijnosti; koliko je on neophodan, a koliko dovoljan, odnosno da li je on dovoljna pretpostavka za uspostavljanje istinske demokratije u kojoj se iskazuje, potvrđuje i afirmiše puni politički subjektivitet i suverenitet građanina, itd? U nastavku, autor traga za odgovorima: koliko je političkom pluralizmu imanentna ambivalentna priroda, odnosno ne proizvodi li on uz demokratske efekte i određene slabosti; šta su i koje su društvene, ekonomske, kulturne, istorijske i druge pretpostavke za njegovo uspostavljanje, i kakva su početna iskustva i saznanja jugoslovenskog društva u praksi političkog pluralizma višestranakog tipa?

Do mogućih odgovora autor je pokušao doći na bazi konsultacije brojne literature, praćenja procesa pluralizacije jugoslovenskog društva (posebno formiranja nove pluralističke političke infrastrukture), višestranakačkih izbora, i njihovog ishoda u delu zemlje, kao i ocena tih procesa i njihovih već ostvarenih i nosećih društvenih i političkih posledica.

Politički pluralizam u savremenom poimanju jeste nesumnjiva civilizacijska tekovina.* A kada se dogodi, tako reći, preko noći, i to još u svetu socijalizma koji ga je u prošlosti anatemisao, pripisujući mu izrazito negativnu konotaciju, to

* Članak je prvi deo generalskog rada koji je autor branio novembra 1990. godine, što znači da je pisan na osnovu autorovog empirijskog uvida u stanje političkog pluralizma u prvoj polovini godine, a od tada su iskustva pluralizma u nas znatno obogaćena (na primer, velika pobeda socijalista u Srbiji, i komunista u Crnoj Gori). Valja primetiti da praktična iskustva nisu bitno opovrgla nijednu od osnovnih autorovih teza. To je bio jedan od razloga što u radu ništa nismo menjali, odnosno što ga ostavljamo u

je razlog više za njegovo minuciozno propitivanje. A pitanja kojima bi se trebalo pozabaviti i rasvetliti ih doista je mnogo. Na primer: šta je politički pluralizam kao višeznačan pojam, teorija i oblik demokratske prakse; šta je to demokratskije u njemu u odnosu na monizam; može li se staviti znak jednakosti između političkog pluralizma i višepartijnosti, te demokratije i partijnosti; koliko je on neophodna a koliko dovoljna, odnosno nedovoljna pretpostavka za uspostavljanje istinske demokratije u kojoj će čovek, građanin, iskazivati, potvrđivati i afirmisati potpuni politički subjektivitet i suverenitet. I, dalje: koliko mu je imanentna ambivalentna priroda, naime, ne proizvodi li on uz demokratske efekte i određene slabosti; šta su i koje su društvene, ekonomske, kulturne, istorijske i druge pretpostavke za njegovo uspostavljanje; kakva su naša početna iskustva i saznanja; uspostavlja li se on u civilizacijskom obliku (širi li, naime, ljudska prava i slobode, vodi li ka integrisanju jugoslovenskog društva, podstiče li napredak i razvoj); u kakvom se svetlu pokazuju naša iskustva iz prošlosti, te koliko su ona mogla biti meritorna u opredeljivanju jugoslovenskog društva za politički pluralizam višestranačkog tipa i njegovu primerenost za jugoslovenski mozaični društveni skup u svakom pogledu itd.

Do mogućih odgovora autor je pokušao da dođe na osnovu konsultovanja obimne literature, te praćenja procesa pluralizacije jugoslovenskog društva (posebno formiranje nove političke infrastrukture, i to pluralističke, višestranačkih izbora, i njihovog ishoda u delu zemlje), kao i ocena tih procesa i njihovih već ostvarenih i nosećih društvenih i političkih posledica.

prvobitnoj verziji. Međutim, najvažniji razlog zbog kojeg tekst ostaje bez aktuelizacije jeste težnja da se očuva njegova autentičnost, kako bi čitalac, pored ostalog, mogao prosuđivati i o prospektivnoj vrednosti i autora i njegovog kazivanja.

Možda je ovaj članak i prilog odbrani od zlonamernih i netačnih insinuacija kako su se, tobože, pripadnici Armije tvrdokorno opirali svakom promišljenom razgovoru o političkom pluralizmu sve dotle dok ih na to nisu prisilile društvene prilike. Istina je sasvim drugačija. Pripadnici Armije se dosta dugo bave tom problematikom, o čemu svedoči i ovaj prilog, samo su, pre nego mnogi drugi, bili svesni negativnih konsekvenci pluralizacije političkog života u uzavrelim nacionalističkim antagonizmima na jugoslovenskom prostoru.

1. OSNOVNO TEORIJSKO UTEMELJENJE POLITIČKOG PLURALIZMA

Polovinom 19. veka Karl Marks je pisao o „bauku“ komunizma koji kruži Evropom.¹ I zaista, taj revolucionarni „bauk“ je „potresao svet“ (Rid), i za samo, reklo bi se, pola veka omogućio je da socijalizam preraste u svetski proces.

Sada, pak, na pragu 21. veka, s pravom bi se moglo reći da „bauk“ političkog pluralizma² (kao multipolitički koncept), u osnovi građanske provenijencije, potresa svet socijalizma.

U istočnoevropskim zemljama, politički monizam se tako reći preko noći transformisao u politički pluralizam višestranakog tipa.

Nama se politički pluralizam „dogodio“ posredno, a ne *ad hoc*, kao u istočnoevropskim zemljama. Opredeljenje za privrednu reformu i njeno utemeljenje na konceptu integralnog težišta,³ te pluralizmu oblika svojine,⁴ učinili su da politički pluralizam postane nezaobilazna tema. U početku rezervisan, pa i odbojan stav veoma brzo je ustuknuo pred sveopštim interesovanjem i željom da se što pre odgonetne njegova tajna. Njime su se počeli baviti upućeni i neupućeni; postao je neka vrsta političke mode, dežurna tema. I ne samo društveni diskurs nego i onaj naučno-stručnog tipa ubrzo je postao obogaćen silnim nesporazumima.⁵ Tako se i vraćanje korenima, *utemeljivačima pluralističke doktrine, nametnulo kao nužno i logično.*

¹ K. Marks, *Manifest komunističke partije*.

² Pluralizam (l. pluralis) množina, postojanje množine. Veruje se da je Christian Wolff (1679–1754) prvi upotrebio tu reč. Spominje je i Kant, a posebnu pažnju na nju skreće Viliam James u knjizi *Pluralistički univerzum* (1909), zatim H. Laski (1915), nakon čega se njena upotreba širi u sociološkoj, političkoj, pravnoj i drugoj literaturi. U sociološkom i političkom smislu, pluralizam je pravac i doktrina koja „insistira na tome da u političkom procesu, u političkom odlučivanju i upravljanju, pored države, i na račun smanjivanja njene uloge, treba otvoriti prostor za delovanje različitih i drugih društvenih zajednica, organizacija, institucija... te, „strukovnih, profesionalnih, lokalnih, privrednih, kulturnih itd. One bi trebalo da preuzimaju i vrše niz državnih funkcija“ (R. Ratković, *Ideologija i politika*, str. 270). U najširoj upotrebi pluralizam se poima kao sinonim za višepartijski sistem, što on u suštini i jeste, ali se ne iscrpljuje u njemu. Dakle, kao suprotnost političkom monizmu i monopolu jedne partije i ideologije.

³ Tržište rada, robe, kapitala.

⁴ Društvena, privatna, zadružna i mešovita.

⁵ „Svako misli svoje i to izražava vlastitim kategorijalnim aparatom. Neki pod pluralizmom misle na puke empirijske činjenice, kao što su: pluralitet interesa... vrijednosnih orijentacija... , nacionalnih ili kulturnih entiteta, pluralitet socijalnih slojeva, profesionalnih grupa i sl.; neki pak misle na pluralitet političkih programa i na više kandidata u izbornim procesima; neki opet u prvom redu misle na demokratizaciju jačanjem institucionalnih oblika neposredne participacije građana u političkim procesima, širenjem

Rodonačelnici

Različiti teoretičari, pa i više njih zajedno, zastupali su različite koncepcije. Iako su svoju osnovnu inspiraciju crpeli iz filozofije pragmatizma (Džems i Đui) i bili usmereni „protiv visokoparnih apstrakcija liberalizma i državnog apsolutizma“, koji se rađao u svetu u prvim decenijama 20. veka, ipak, između njih postojale su *bitne razlike*. Na jednoj strani, pluralizam se oblikuje kao analitički koncept za sociološku analizu društva i kao kartica za opis tog društva – *sociološki pluralizam* („sociološka teorija pluralizma“), a na drugoj, „*pluralizam* kao normativna teorija i poželjna koncepcija države – *politički pluralizam*“.⁶

Pluralizam kao analitički koncept javio se u anglosaksonskim zemljama, kada je razvijeni kapitalizam ušao u fazu koncentracije i monopolizma. Pojava novih i veoma snažnih i uticajnih grupa, na primer „grupa za pritisak“, lobija itd., podstakla je deo naučnika i istraživača da se zainteresuju i naučno pojasne taj fenomen. Tako je nastala i *teorija o interesnim grupama* (R. Dall, V.O.Ki, Almond, i drugi).

Smatrajući *interesnu grupu*⁷ najvažnijim faktorom političkog života, ti autori su se suprotstavili, na jednoj strani, *postulatima klasičnog liberalizma* (koji je zagovarao autonomiju i nepovredivost individue i njegovog delovanja), a na drugoj, *monističkoj koncepciji države*, odnosno njenoj supremaciji nad svim ostalim političkim subjektima.

U osnovi, ta pluralistička koncepcija polazi od sledećeg političkog i *empirijsko-pragmatičnog rezona*: čovek, građanin, kao slobodna individua, potpuno je nemoćan prema državi; njegova izolovanost i nemoć čine, praktično, gotov i dovoljan osnov za državnu tiraniju nad njim; čak, i najšira institucional-

mogućnosti izražavanja osobnih interesa, stavova i vrednosnih orijentacija, jačanjem prava sigurnosti građana, odnosno elemenata pravne države i sl. ..., neki misle na određene oblike udruživanja građana... pluralizam političkih partija i slično...“ (Jugoslovenski naučnici u političkom pluralizmu, CDI, Beograd, 1989, str. 133).

⁶ Isto, str. 134.

⁷ Interesne grupe su, pre svega, proizvod one faze kapitalističke epohe koja, kako je to Marks rekao, „nije ostavila između čoveka i čoveka nikakvu drugu vezu osim golog interesa“ (Marks – Engels, Manifest komunističke partije). One predstavljaju najraznovrsnije uže društvene grupe u globalnom društvu čija je osnova konstituisanja poseban materijalni ili moralni (te politički – D.B.) interes njihovih članova u odnosu na druge takve grupe i šire društvene zajednice. Prema užem interesu koji im služi kao osnova, interesne grupe mogu biti ekonomske, profesionalne, nacionalne, crkvene, političke, itd.“. (Politička enciklopedija, str. 350).

na rešenja, koja mu omogućavaju učešće u politici i uticaj na državu, *de facto*, ne omogućavaju mu neki delotvorniji uticaj. Zato rešenje treba tražiti u stvaranju najširih mogućnosti za *udruživanje građana* radi što redovnijeg i snažnijeg učešća u politici i njenom sprovođenju.

Kolektivni oblici udruživanja građana i participiranja na toj osnovi dobijaju prednost, i oni bi trebalo da čine temelj i okosnicu čitave političke infrastrukture. U tom smislu država više ne bi bila zajednica građana, pojedinaca, nego „*zajednica drugih zajednica*“ (Figis), a umesto principa liberalne demokratije „*jedan čovek, jedan glas*“, sada dolazi pluralistički stav „*svakoj legitimnoj grupi njen udeo*“ (Wolff). Država, kao nosilac svereniteta, dobija (pluralne) političke subjekte kao konkurente, koji tako najefikasnije ograničavaju njenu moć. To, naravno, zahteva i samu zamenu principa – *umesto hijerarhijskog principa vlasti*, taj model pluralističke koncepcije zagovara uspostavljanje *horizontalnog principa*, u kojem su „*sve interesne grupe formalno-pravno izjednačene*“. Na taj način, demokratija se svodi na takmičenje između grupa, *ali u okviru očuvanja postojećeg projekta*.

Iako je ta pluralistička opcija, u osnovi, ostala na fenomenološkoj strani tumačenja i razumevanja političkog fenomena, bez zalaženja, pri tome, u eksplikaciju osnovnih zakonitosti koje utemeljuju i određuju relaciju – *svojina, sistem društvenih odnosa, politika*, omogućila je da se mnogo bolje shvate i razumeju mnoge političke institucije i procesi zasnovani *na interesima*. Zatim, formulisanjem, brojnih hipoteza doprinela je da se političke pojave istražuju na pouzdanijoj naučnoistraživačkoj osnovi.

Model političkog pluralizma, koji se pojavio u drugoj i trećoj deceniji u Evropi, ima iste filozofske i idejne korene. I on se javlja kao kritika liberalizma i državnog apsolutizma, ali i kao traganje, tim povodom, za odgovorom na pitanje *kakav bi sistem demokratije bio poželjan*,⁸ pre svega, sa stanovišta što dominantnije participacije građana u njoj. Njegovim rodonačelnikom smatra se Harold Laski, engleski politički mislilac. On je, u prvoj fazi svog intelektualnog

⁸ Zato ga M. Ramljak s pravom naziva „normativnom teorijom političkog sistema, odnosno države i demokratije“ (Jugoslovenski naučnici i politički pluralizam, str. 136), a Jovan Đorđević „konstrukcionim pravnim i funkcionalnim“ (*isto*, str. 811).

razvitka (1918–1932), pod uticajem fabijanaca⁹ i gildsocijalizma,¹⁰ prvi značajno doprineo teorijskom utemeljenju pluralističke demokratije u jednoj levoj, socijalističkoj varijanti (tzv. *levi pluralizam*). Smatrao je da njenu suštinu treba da čine sledeći *postulati*: samoupravljanje u privredi, korporacijama, javnim službama itd., reforma predstavničkog sistema radi što boljeg usklađivanja različitih interesa, federalno ustrojstvo društva i višepartijski sistem.

Već pedesetih godina našeg veka, u radovima R. Dala, Č. Limdbala, S. Werba, G. Almonda, i dr., prezentira se i propagira drugačiji koncept pluralističke demokratije. Tačnije, *prokapitalistička*, ili tzv. desna pluralistička opcija, koja pluralizam reducira na *partijnost*.

Teorijska paradigma

Gledano u celini, teorijska paradigma političkog pluralizma koncipirana je, u osnovi, *na sledećim empirijskim i saznavnim pretpostavkama*: savremeno društvo je izrazito stratificirano i složeno; karakterišu ga brojne podele i nejednakosti; vlast nije locirana isključivo na jednom mestu, već je nehijerarhijski organizovana i sve više horizontalno ustrojena; zbog toga ona ne predstavlja vertikalno uređenje odnosa, već permanentan proces „beskrajnog pregovaranja“ između veoma heterogenih grupa različitih interesa; država se ponaša kao medijator (*klasični pluralizam*), ili se i sama ponaša kao jedna u nizu grupa sa autonomnim interesom (*neopluralizam*); neorganizovani pojedinac nema nikakvog uticaja na politički život, niti ima mogućnost da u njemu učestvuje na toj osnovi, pa je pravo na udruživanje jedno od osnovnih zagarantovanih prava; neposredni izbori su značajna institucija, koja omogućava učešće građana u politici, odlučivanju, kao i u kontroli državne vlasti; država je slobodna od ideologije *tako što ne može prihvatiti nijednu ideologiju*.

⁹ Fabijansko društvo osnovano je u Engleskoj 1883. godine. Okupljalo je napredne građanske intelektualce koji su zagovarali socijalističku orijentaciju u engleskom radničkom pokretu sa naglašenim stepenom podržavljene privrede (etatizma).

¹⁰ Gildsocijalizam (od eng. guild-esnaf, privredno-profesionalna organizacija), struja socijalističkog usmerenja u engleskom radničkom pokretu početkom 20. veka, koja je „dala izvanredno veliki doprinos afirmaciji ideje radničkog samoupravljanja“. (Politička enciklopedija, str. 297).

Nešto kasnije, Dal je te postulate pluralne demokratije obogatio sa još dva: *principom konsenzusa i kompromisa*.¹¹

Važan uslov svake pluralističke demokratije jeste uspostavljanje *bazičnog konsenzusa* svih političkih subjekata. „Bez takvog konsenzusa”, tvrdio je Dall’ nijedan demokratski sistem ne bi mogao dugo da preživi pod pritiskom iritacija i frustracija izbora i partijskih natjecanja“.¹²

Mada rodonačelnici pluralističke teorije nisu bili *zagovornici političkih partija*, ipak je ona u savremenoj političkoj zbilji završila u golog *partijnosti*, evoluirajući u ortodoksnu ideologiju *višepartijnosti*. Umesto uloge autentičnih društvenih grupa, moderni pluralisti su,¹³ na osnovu društvene zbilje kapitalizma, posebno postindustrijskog društva, postali vatrene pristalice partija u političkom životu, smatrajući ih *krucijalnim faktorom svake demokratije*, njenim nezaobilaznim uslovom i jedinom merom demokratske. Praktično, između demokratije i višepartijskog sistema stavljen je znak jednakosti, bez ostatka. *Identifikujući jedno sa drugim, to drugo je vremenom postalo sinonim za prvo, a prvo za drugo*. I klasifikacije političkih sistema izvode se sada na osnovu istog kriterijuma, zapravo postojanja *vipešartijnosti*. Sve što se našlo na drugoj strani (a redovno se vezuje za svet socijalizma) nekritički se kvalifikuje *autoritarnim i totalitarnim*.¹⁴ *Jasno je da se radi o ideološkim jednostranostima. Takođe, jasno je da je sasvim pogrešno stavljanje znaka jednakosti, na jednoj strani, između političkog pluralizma i višestranačkog sistema*,¹⁵ te između

¹¹ M. Nikolić, str. 27 i 28.

¹² Isto, str. 28.

¹³ Na primer, Šumpeter, R. Aron, M. Diverže itd.

¹⁴ J. Đorđević, isto, str. 129–132. Totalitarizam se, na primer, definiše dominacijom i prisustvom sledećih elemenata zvanične ideologije, jedne masovne partije, monopolom nad svim sredstvima oružane borbe, monopolom nad svim sredstvima komunikacije, teroristička policijska kontrola, itd. Tu definiciju posle događaja u IEZ Svetoazar Stojanović dovodi u pitanje. S. Stojanović, Mudra upotreba pameti, Borba, 25–26. avgust, 1990. S. Stojanović se pita, kakav je to totalitarizam koji je pao „bez opaljene puške“ u Rumuniji.

¹⁵ „Akeri pluralističkog političkog procesa“, s pravom konstatuje Vladimir Goati, jesu, dakle, pored stranaka, i „grupe pritiska“ i „interesne grupe“. Zato je pogrešno stavljati znak jednakosti između političkog pluralizma i višestranačkog sistema. (V. Goati, *Politički pluralizam i izbori*, str. 12). Slično tvrdi i J. Mirić, *Asimetrična federacija, čedo asimetrične avangarde*, „Borba“, 2 i 3. decembar 1989, str. 13.

demokratije i pluralizma,¹⁶ na drugoj strani, i, na trećoj, između demokratije i partijnosti.¹⁷

Teorija i stvarnost

Nesumnjivo je da novijom istorijom zapadnih društava dominira stranački (višepartijski) politički pluralizam.¹⁸ Istina je i to da se višepartijska parlamentarna demokratija potvrdila kao optimalni oblik ekonomske i političke integracije modernih građanskih društava. Presudne razloge njene uspešnosti i *društvene prihvatljivosti*, poželjnosti i preferiranja treba svakako tražiti u tehničko-tehnološkom načinu „proizvodnje života“, zasnovanom na epohalnim dostignućima treće naučno-tehničke revolucije, koji je omogućio da se mnogo uspešnije zadovoljavaju ekonomski interesi i potrebe velike većine građana. Tome značajno pridonose, posebno u demokratskom smislu, i postulati na kojima je, *načelno, savremena parlamentarna demokratija zasnovana*. A to su: pravna država, utemeljena na razdvojenosti i autonomnosti zakonodavne, sudske i izvršne vlasti; višepartijska demokratija; zaštićenosti i nepovredivosti ustavnog poretka i vladajućeg društvenog odnosa, nezavisno od volje partije na vlasti; izborna utakmica i smenjivost partija; ustavna garancija osnovnih građanskih prava i sloboda, vladavini prava itd.

Iako društvena i politička stvarnost potvrđuju civilizacijska i demokratska dostignuća višepartijskog političkog plura-

¹⁶ „Nema demokratije bez pluralizma“, konstatuje Vučina Vasović. „Ali to je samo deo istine. Drugi deo istine mogao bi se izraziti tvrdnjom da složeno biće demokratije ne može da stane u pojam pluralizma. Drugim rečima, demokratija traži i nešto više od pluralizma“ (V. Vasović, *Pretpostavke demokratskog pluralizma*, „Komunist“ (Revijalno izdanje), Beograd, 12/1989, str. 10). Demokratiju koja se isključivo reducira na partijnost, odnosno na partijski pluralizam, pa kad je u pitanju i parlamentarna demokratija, Miladin Životić je s pravom nazvao „jednoobraznom“, koja onda upravo zato proizvodi i samu „iracionalnu praksu“. Jer „partijski pluralizam ne može da izrazi sve interese društva posebno teško izražava interese i prava manjina... Zato su *nestranački* oblici „demokratije“, kaže Životić (plebiscit, populizam, alternativne grupe), neophodne dopune partijske demokratije“ (Miladin Životić, *Jednoobrazna demokratija – iracionalna praksa*, „Komunist“, Beograd, 2. mart 1990, str. 18).

Svakako, treba imati u vidu da ni savremena evropska socijaldemokratija više ne fetišizira višepartijski parlamentarni sistem, ni „kao jedino“, ni kao „vrhunsko“ demokratsko dostignuće. I ona traga za „novim civilizovanim oblicima življenja“. O traganjima evropskih socijaldemokratskih partija u tom smislu videti B. Marković, *Demokratski socijalizam – šta stvarno žele zapadnoevropski socijaldemokrati*, „Komunist“, Beograd, 2. mart 1990, str. 17.

¹⁷ V. Stanovčić, u vezi s tim, s pravom je ukazao da političke partije mogu biti instrumenti i demokratije i oligarhije (Šire: V. Stanovčić, *Razlozi i problemi uvođenja političkog pluralizma*, *Savremenost*, Novi Sad, br. 11–12/89, str. 35).

¹⁸ Šire: V. Goati, *Savremene političke partije*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1984, str. 221–347.

lizma u okvirima parlamentarne demokratije, tačno je i nešto drugo. Naime, nijedan do sada pronađeni model nije se *pokazao idealnim, kako se, neretko, taj oblik demokratije na Zapadu, u političkoj, pa i u naučnoj literaturi, želi da prikaže.* Svi oni „pate“ od ozbiljnih defekata i ograničenja. Nijednim rešenjem ne dovodi se u pitanje očuvanje interesa *vladajuće – kapitalističke klase.* Učešće u politici čoveka i građanina višestruko je posredovano i predstavljeno partijama, grupama za pritisak, lobijima itd. Čitav njegov angažman kao „političkog čoveka“ reduciran je na učešće u izborima.¹⁹ Prenebregava se, isto tako, da su partije izrazito podložne birokratizovanju, baš u duhu poznatog Mihelsovog „gvozdеног“ zakona o vladavini oligarhije. Formiraju se „partijske mašine“ (Kej) mimo svake kontrole i delokruga članstva. One, zatim, u sprezi sa elitama iz drugih oblasti društvenog života, konstituišu svemoćne vladajuće elite vlasti,²⁰ koje u stvarnoj političkoj zbilji proizvode i onaj čuveni Diveržeov fenomen – „*demokratiju bez naroda*“.²¹ Dakle, stvarnost je ipak nešto drugo od onoga što mi o njoj mislimo, baš kao što je to i Marks rekao („*jedno je misliti, a drugo je biti*“).

2. POLITIČKI PLURALIZAM U JUGOSLOVENSKOJ TEORIJI I PRAKSI

Ustavno-pravna dimenzija

Prva ideja o mogućnosti uvođenja političkog pluralizma otvorila je pitanje „čitanja“ Ustava SFRJ, odnosno pitanje odnosa važećeg jugoslovenskog ustava prema političkom pluralizmu. U javnosti su se pojavila oprečna mišljenja u vezi s

¹⁹ A i njima se trguje. Tako, na primer, poznati američki politički pisac navodi reči jednog političara: „Ono što poslovni ljudi ne razumeju, jeste činjenica da upravo isto onako kao što oni trguju naftom, tako i ja trgujem biračkim glasovima“. (J. Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam, demokratija*, str. 403).

²⁰ Poučna je u tom smislu poznata studija Rajta Mila *Elita vlasti*, Kultura, Beograd, 1964.

²¹ M. Diverže, *Demokratija bez naroda*, Rad, Beograd, 1988. I drugi istraživači savremenih stranaka ukazuju na to da se radi o ogromnoj koncentraciji moći u vrhovima stranaka, i da je zapravo, posredi koncentracija „moći bez odgovornosti“. Svesni tih i drugih limita parlamentarne demokratije, nemački socijaldemokrati, na primer, u svom programu iz 1989. godine kažu da „demokratija mora da postane opšti način života... Mi želimo demokratiju u celom društvu, u privredi, fabrikama, kancelarijama i na drugim mestima. Želimo da ograničimo ekonomsku moć i da je zadržimo pod demokratskom kontrolom... Parlamentarna demokratija ne sme da umanj ili zameni odgovornost građana. Stoga želimo da proširimo participaciju građana“. (B. Marković, *isto*, str. 17).

tumačenjem pojedinih odredaba i članova Ustava. Dok su jedni ukazivali da je „osnivanje političkih stranaka nespojivo sa ustavnim sistemom naše zemlje“ drugi su smatrali da Ustav omogućava čak i višestranački sistem. Prema uvidu u relevantne članove, objektivno, bili su u pravu i jedni i drugi. Tako, na primer, u čl. 4, 5. i 8. Osnovnih načela Ustava garantuje se samo pravo na slobodno političko i samoupravno organizovanje. U čl. 155. kaže se da je „neprikosnoveno... i neotuđivo pravo radnog čoveka i građanina na samoupravljanje“; čl. 157. uređuje se da „građanin ima pravo... da preduzima političke i druge inicijative od opšteg interesa“; čl. 167. „sloboda štampe i drugih vidova informisanja i javnog izražavanja, sloboda zbora i drugog javnog okupljanja“, i čl. 203. utvrđuje se da se „sloboda i prava zajamčena ovim ustavom ne mogu oduzeti ni ograničiti“.

Značajna je i činjenica da je Ustavom precizno utvrđeno koje društveno-političke organizacije mogu da postoje i deluju. Njihovo *eksplicitno* nabrojavanje moglo je da znači *implicitnu* zabranu svih drugih. Značajno uporište o negativnom odnosu Ustava prema političkom pluralizmu²² može se naći i u čl. 164. U njemu se kaže da su svi ljudi ravnopravni, bez obzira na rasu, pol, veru, nacionalnost, ali se ne kaže da li su ravnopravni i u odnosu na političko opredeljenje. I sama činjenica da se nigde i ne pominje pojam političkog pluralizma, a pogotovu ne i *stranačkog tipa*, moglo je biti uzeto, *takođe kao krunski dokaz*.

I, dok su rasprave još trajale o načinu „čitanja“ Ustava (tzv. restriktivno, odnosno „kreativno“), stranački pluralizam se dogodio u „međuvremenu“, *pre svakog vremena*, ne čekajući formalno-zakonske pretpostavke. Faktički, na samonikli način, odnosno „divlji“.

Utemeljenje koncepta političkog pluralizma samoupravnih interesa kao bit političkog sistema socijalističke demokratije

Zahvaljujući Kardeljevoj studiji *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*,²³ sam termin plurali-

²² Prema nekim autorima, do sada su isprobani sledeći politički modeli: restriktivni pluralizam (M. Obradović, *Restriktivni pluralizam (1945–47)*, str. 7) i partijski višepartizam (B. Košutić, *Stranke nisu bauk socijalizma*, „Borba“, 2 i 3. decembar 1989, str. 5), te „pluralitet avangarde“, odnosno „asimetrične avangarde“ (J. Mirić, *isto*, str. 13). Oba autora, s pravom ukazuju na procese unutarpartijske pluralizacije, koji su vremenom doveli i do samog raspada SKJ na potpuno samostalne republičke organizacije, odnosno stranke.

²³ E. Kardelj, *Pravci razvoja sistema socijalističkog samoupravljanja*, „Komunist“, Beograd, 1978.

zam, a sa njim i jedan autohtoni koncept političkog pluralizma, ušao je u široku upotrebu. Taj model pluralizma, Kardelj je nazvao pluralizmom samoupravnih interesa, praveći tako jasno distancu prema svakom *obliku političkog (stranački) pluralizma*, ali i prema *političkom monizmu*. Faktički, Edvard Kardelj je *tragao za antitezom i jednom, i drugom*.

Dovodeći politički pluralizam i pluralizam samoupravnih interesa u međusobni odnos (komparativni), ali i suprotstavljajući ih kao koncepte koji se međusobno isključuju (teza–antiteza), Kardelj je došao do sledećih zaključaka: prvi je nastao „kao politički sistem kapitalističkih proizvodnih odnosa“, ²⁴ a drugi „kao politički sistem društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja“. ²⁵ Prvi je „nastao zbog društvenih i političkih potreba vladajuće klase“ (buržoazija – D.B.), ²⁶ i održanja te vlasti, a drugi, zbog potreba radničke klase koja je „stekla svoju vodeću društvenu ulogu krećući se putevima pobedonosne revolucije i razvoja socijalističke samoupravne demokracije“. ²⁷ Prvi je izraz političkog *otuđenja*, ²⁸ a drugi *samorealizacije*. U prvom se uspostavlja „sistem opšteg političkog predstavnništva... u kojem se čovek pojavljuje kao apstraktni politički građanin“, ²⁹ a u drugom čovek „oslobođen sistema klasne eksploatacije i političkog potčinjavanja sistemu centralizovane države – sam odlučuje o uslovima, sredstvima i plodovima svog rada i stvaranja“. ³⁰

Politički pluralizam građanskog parlamentarizma uspostavlja se na političkom monopolu partija, a ovaj drugi se upravo razvija „kao negacija partijsko-političkog monopola, bez obzira na to da li je taj monopol izražen u obliku višepartijskog ili u obliku jednopartijskog sistema“. ³¹

Ukazujući i na brojne druge „ograničenosti tog sistema“, ³²

²⁴ Isto, str. 43.

²⁵ Isto, str. 67.

²⁶ Isto, str. 41, 42. i 43.

²⁷ Isto, str. 57.

²⁸ Isto, str. 113 i 122.

²⁹ Isto, str. 58.

³⁰ Isto, str. 80.

³¹ Isto, str. 68.

³² Kao na primer: da se on „u stvarnosti izražava kao oblik ograničavanja autentičnih interesa čoveka“ (isto, str. 43); u njemu „monopolsko pravo imaju samo politički vrhovi partija, dok građanin ne može da utiče na politiku tih vrhova... osim svojim izbornim glasanjem“ (isto, str. 43); osim toga „partije su podložne snažnoj unutrašnjoj birokratizaciji...“, i to tako snažnoj „da to možemo smatrati unutrašnjom objektivnom

ali i na njegove pozitivne civilizacijske i demokratske domete,³³ Kardelj je izveo sledeće zaključke: „da politički sistem epohe građanskog parlamentarizma ne može da bude politički sistem društva socijalističkog samoupravljanja“³⁴; ... nema nikakvog razloga da taj sistem prikazujemo kao neki ideal demokratije i slobode čoveka,³⁵ zato „bi za nas okretanje nekom političkom pluralizmu građanskog društva značilo ne samo promenu odnosa moći društvenih snaga u korist antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga“.³⁶ Rešenje nije, konstatovao je Kardelj, u uslovima društvenog samoupravljanja, „ni jednopartijski sistem kao specifična varijanta tog sistema“.³⁷

Polazeći od navedenih premisa, a naročito od karaktera naše revolucije, samoupravnog karaktera društveno-ekonomskih odnosa, vladajućeg položaja radničke klase, ukidanje političkog monopola i predominacije samoupravnih interesa,³⁸ koji, kao takvi, nemaju „klasni karakter“, Kardelju se logično nametnuo stav da upravo zbog svega toga „*naša samoupravna demokratija ne može biti demokratija stranačkog političkog pluralizma, nego demokratija pluralizma samoupravnih interesa*“.³⁹

Kardelj je, moglo bi se zaključiti, posebno ako se promišlja „u poslednjoj instanci“, imao ambiciju da teorijski utemelji, putem političkog pluralizma samoupravnih interesa, koncept političkog sistema *bespartijske demokratije*. Međutim, način na koji je to učinio i normativno utemeljio nije dosegao

zakonitošću života klasičnih partija“ (*isto*, str. 59); da se taj sistem odražava na sistemu „dvostruke vlasti – parlamentarne i vanparlamentarne“ (*isto*, str. 60); te da se „na zakulisan način manipuliše parlamentom“, kao i da „snaga vanparlamentarnog sistema neprekidno smanjuje ulogu parlamenta“ (*isto*, str. 62), itd.

³³ „istina, parlamentarni sistem predstavlja veliki korak u istorijskom progresu, a posebno u pogledu unapređenja demokratskih i ljudskih prava čoveka (*isto*, str. 41). Šire: *isto*, str. 66. i 67.

³⁴ *Isto*, str. 43.

³⁵ *Isto*, str. 67, slično, str. 66. i 79; 112.

³⁶ *Isto*, str. 45.

³⁷ *Isto*, str. 67. Šire o kritici jednopartijskog sistema; str. 67–77, 113, 116, itd. Ona je prirodan nastavak, ali i dalja razrada kritike političkog monopola koja je data u programu SK. U njemu je, pored ostalog, zapisano: „SKJ smatra neodrživom dogmom i proglašavanje apsolutnog monopola KP u političkoj vlasti...“ (*Program SKJ*, str. 168). Ili, sledeći stav: „Pred komuniste se, dakle, ne postavlja problem: višepartijski ili jednopartijski sistem... Pred njih se postavlja problem: kakve nove oblike traže oni društveni odnosi koji se zasnivaju na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju...“ (*isto*, str. 169).

³⁸ „Kad govorimo o pluralizmu interesa, onda ne mislimo samo na instituciju samoupravnih interesnih zajednica, nego na sve vrste interesa koji se ispoljavaju u socijalističkom samoupravnom društvu“ (*isto*, str. 124).

³⁹ *Isto*, str. 118.

do tako postavljenog cilja jednostavno zato što je, u ime ukidanja svakog monopola, stvarnim ustavnim i zakonskim rešenjima utemeljio monopartijski monopol, tj. monopol SKJ.⁴⁰ I pored najbolje namere autora političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, čiju okosnicu čini pluralizam samoupravnih interesa i delegatski sistem, *drugačiji zaključak jednostavno nije moguć*. Jer, SKJ ušao je u Ustav. Njime je zagarantovana njegova vodeća uloga. Ustavnim rešenjem, postao je *najznačajniji segment društveno-političkih veća u skupštinama svih društveno-političkih zajednica*. Zbog toga su se sve ostale organizovane socijalističke snage, na primer, sindikat, omladina i SSRNJ, našle u poziciji gole transmisije. A onda, ko nije pripadao SKJ mnogo teže je dobijao prolaz za svet rada, naročito za onaj elitniji (rukovodeći, upravljački i funkcionerski).⁴¹

Dakle, kritičari Kardelja imali su pravo: u ime stvarne promocije političkog sistema neposredne političke demokratije krilo se nešto drugo. Tačnije, zaštita monopolske, *a ne samo vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije*.

Opredeljenje za celovitu društvenu reformu smerom pluralizacije (oblici svojine i politički pluralizam)

Kada društvena kriza dostigne „dno“, onda je samo jedan ishod moguć – *rasplet*. Progresivne snage (tako je bilo u prošlosti, tako se događa i sada), redovno se odlučuju za reformu – radikalnu i kompleksnu. Dakle, izlaz se traži, s pravom, u promeni kvaliteta života i „*proizvodnje života*“, kako je to nazivao Marks. A da dalje ostajanje jugoslovenskog društva u krizi nije više bilo moguće a da se time ne dovede u pitanje i *njegov opstanak* pokazuju brojni poražavajući pokazatelji i relevantne ocene *institucija i ljudi od struke*

⁴⁰ N. Pašić je to nazvao „jednopartijskom hijerarhijom po ustavu“; Kardeljevom greškom“, te „oktroisanim pluralizmom“ Šire: N. Pašić, *Tegobno učenje demokratije*, Borba, 27. i 28. januar 1990, str. 1-5).

⁴¹ Politički sistem je svojim funkcionisanjem, uz to, tvrdi Vladimir Goati, „uslovio potpuno neprimerenu strukturu postojeće privredne elite jer je u dužem razdoblju odnose u privrednoj sferi posebno *selekciju rukovodilaca* (podv. D.B.), regulisao po svojim obrascima. Jugoslovenski direktorski kor u privredi, koji danas broji oko 130.000 pojedinaca, biran je pre svega po principu *političke lojalnosti* (pod. – D.B.)... Kako onda pripadnike te grupe“, pita se Goati, čije su osnovne vrline politička lojalnost, poslušnost, spretnost da u rešavanju problema preduzeća *angažuje političku podršku*... snabdeti svojstvima koja traži tržišna ekonomija“ (*Kolonizacija sumnjivih menadžera*, str. 2).

i znanja. Tako je, na primer, jugoslovenski politički sistem socijalističkog samoupravljanja pokazivao veoma malu „*sposobnost regulacije*“, (G. Almond) zbog prevelike koncentracije moći u federalnim jedinicama. To je, na jednoj strani, dovodilo do „*paralize federacije*“, a na drugoj je uslovljavalo da i čitav sistem funkcioniše anarhično.⁴² Praveći osvrt na naš ustav, i posebno na preterani normativizam u njemu (406 članova, po čemu je prvi u svetu), Jerovšek je napisao:

„Naš institucionalni sistem je izrađen toliko da pojedinosti i formalno perfekcionalizovan da je postao nefleksibilan i spor u svojim odgovorima na promenu u sredini i na razne šokove koji dolaze iz sredine. *Pošto do pojedinosti izrađen institucionalan sistem ima već sve odgovore na inpute, pokazalo se da je nespreman na krizu, jer inpute, koje generira svetska i domaća kriza nije ugradio u svoj sistem, pa zato i ne može, da na njih, da tekuće odgovore. Na njih počinje da odgovara refleksnim intervencionizmom koji nije sastavni deo institucionalnog sistema* (podvukao – D.B.)“.⁴³

Što je još gore, od iste „boljke“ bolovao je i ekonomski i privredni sistem, koji iz godine u godinu potvrđuje svoju ekonomsku neefikasnost, nefunkcionalnost i gotovo simboličnu „*sposobnost reagovanja na izazove*“ (Almond). U periodu 1980–1986. godine, godišnja stopa rasta nacionalnog dohotka bila je manja od porasta stanovništva (0,8%:1%).⁴⁴ Uz to, u sferi rada odvija se ogromno rasipanje društvene energije;⁴⁵ procesi dezintegracije uzimaju svoj danak,⁴⁶ negativna selekcija kadra i idolatrija egalitarnog sindroma,⁴⁷ inostrani dug doseže astronomsku cifru od 20 milijardi dolara, itd. Rečju, kriza je zahvatila čitavo jugoslovensko društvo, potresajući ga iz temelja u svakom pogledu: ekonomskom, političkom, nacionalnom, socijalnom i kulturnom. Praktično, u *totalitetu*. Reforma se nametala kao jedini izlaz. Na takav

⁴² To svojstvo našeg političkog sistema zapažaju i neki strani analitičari. Na primer, L. Burg, *Soviet Studies*, br. 2, 1986.

⁴³ J. Jerovšek, *Kriza, blokade i perspektive*, Globus, Zagreb, 1986, str. 8.

⁴⁴ V. Goati, *Perspektiva i ograničenja triju reformi*, „Socijalizam“, Beograd, 12/1988, str. 81.

⁴⁵ „... jedna trinaestina zaposlenih Jugoslovena (ukupno 6.800.000) svaki dan u radno vreme bila je na sastanku“ (isto, str. 82).

⁴⁶ „Iz političke sfere indukovano je razbijanje velikih ekonomskih sistema: železnice, PTT, elektroprivrede. Jugoslovenska železnica rasparčana je na 342 OOUR-a; PTT na 346, a elektroprivreda na 620 OOUR-a...“ (isto, str. 84).

⁴⁷ Isto, str. 9.

izazov SKJ odgovorio je programom *o tri reforme* (privredna, politička i preobražaj SKJ). Za razliku od prethodnih pokušaja, koji su bili neuspešni,⁴⁸ ovoga puta tražila se *celovita*, umesto *parcijalne*; radikalna, umesto *postepene*; kritičko napuštanje *svake ortodoksije* (marksističke, ali i sopstvene, zasnovane na konceptu društvene svojine, kao nesvojine, i samoupravljanja u njegovom integralnom obliku).⁴⁹ Dakle, svega što se nije potvrdilo u „živom životu“, kako je imao običaj da kaže Lenjin, ugrađujući u opredeljenja, istovremeno, sve ono što je potvrdilo svoju nesumnjivu civilizacijsku vrednost. Što se tiče same nauke, čak i na međunarodnom planu, postoji velika saglasnost o tome da je savremeni socijalizam u gotovo svim modalitetima, a posebno realsocijalizam (autoritarni, odnosno *etatističko*–birokratski) došao u krizu, pre svega, zato što je „već od samog početka nasilno prekinuo tokove nekih povijesno danih civilizacijskih dostignuća... Kao fundamenti tih prekida obično se... spominju tri pluralizma. *Prvi* pluralizam se odnosi na tržište (u smislu funkcije integralnog tržišta), *drugi* se odnosi na vlasništvo, a *treći*... na političko ustrojstvo“.⁵⁰

Uvažavajući potpuno sopstvena iskustva u razvoju samoupravnog društva, te specifičnost jugoslovenskog društvenog ambijenta, vodeće društvene snage, na čelu sa SKJ, postigle su tokom 1988. godine *konsenzus o izgradnji novog modela socijalizma upravo na pluralističkom konceptu*, umesto na *monističkom* (monistički socijalizam, odnosno monizam svoji-

⁴⁸ „Kratko i uprošćeno rečeno“, kaže N. Pašić, „dosadašnji pokušaji reforme propali su iz dva glavna razloga: a) zato što se u konkretnim planovima i strategiji sprovođenjem svake od tri reforme (prva, početkom pedesetih, druga 1965. godine i treća 1983 – donošenjem DPES – prim. DB) nije računalo dovoljno sa prirodom i širinom otpora sa kojim će se njihova realizacija sudariti u praksi...“ i kako da se „sile kočenja“ – konzervativni blok socijalne inercije – pobeđe i razbije odgovarajući ideološkim delovanjima.... i, b) zato što preduzete reforme nisu bile sinhronizovane i međusobno usklađene, nego je čak i odricana njihova povezanost i komplementarnost... Partija je htela da menja društvo nemenjajući svoju poziciju u njemu i ne ispuštajući iz ruke osnovne poluge državne vlasti – a to prosto nije bilo moguće“ (N. Pašić, *Kriza i reforma*, str. 19). D. Marsenić, s pravom, ukazuje na još jednu ograničenost tih reformi. Naime, zaključuje on „promene su se kretale u okviru poznatih marksističkih i socijalističkih ideoloških opredeljenja i uverenja. Njima se nije ulazilo u kompleks svojinskih odnosa – društvena svojina je ostajala glavno uporište socijalizma... plan i planiranje su po sili odredišta socijalizma, a tržište tek njegova marginalna dopuna...“ (D. Marsenić, *Privredna reforma i društveni položaj SKJ*, „Socijalizam“, Beograd, 5–6/1989, str. 65 i 66).

⁴⁹ „Svojom ne vlasničkom ideologijom, samoupravljanjem kao društvenim procesom, antitržišnom orijentacijom, zurovskom dogovornom ekonomijom... SKJ je diskreditovao ideju socijalizma“. (G. Marinković, *Kraj velike obmane*, „Danas“, Zagreb, br. 143, 16. januar 1990, str. 7).

⁵⁰ D. Vojnić, *Privredna reforma u svetlu reforme socijalizma*, „Komunist“ (revijalno izdanje), Beograd, 12/1989, str. 3.

ne, ideologije i partije). I, reforma je počela kao „veliko spremanje“, kako su je neki nazvali, dakle, sa inaugurisanjem pluralizma oblika svojine, te integralnog tržišta, a onda i političkog pluralizma.⁵¹

DRUŠTVENO-POLITIČKI SMISAO DEMONOPOLIZACIJE SKJ

Opređenje za politički pluralizam i uvođenje njegovih institucija (stranačko organizovanje, neposredni izbori, te parlament i, na toj osnovi, obezbeđenje legitimnosti vlasti), nametnulo je proces *demonopolizacije SKJ*⁵² kao prvi uslov i neophodnu pretpostavku stvarnog oživotvorenja prvog. Inače, proces demonopolizacije SKJ, kao veliki istorijski proces stvarne demokratizacije našeg društva, započet je mnogo ranije, praktično s uvođenjem radničkog samoupravljanja u preduzeća (početkom pedesetih godina), a kasnije i s uvođenjem društvenog samoupravljanja. U eksplicitnom obliku teorijsko ostvarenje tog procesa sadržano je u Programu SKJ. Stvarajući prostor za razvoj samoupravnih društvenih odnosa, te vlasti radničke klase, SKJ i programski se odrekao svoje

⁵¹ Sve komparativne analize pokazuju da su neodvojive jedna od druge... „one žive ili umiru zajedno“ (N. Pašić, *isto*, str. 24).

⁵² „Monopol (od grčke reči *monos* – jedini i *poleo* – prodajem) označava nečije isključivo pravo ili faktički položaj koji mu omogućuje da odlučuje u ime svih drugih, bez obzira da li se oni tome suprotstavljaju ili ne; da li to žele ili ne žele. Pored *ekonomskog monopola* koji se zasniva na posredovanju sredstava za proizvodnju, vrlo značajnu ulogu ima politički i ideološki monopol. *Politički monopol* izražava se kroz borbu političkih partija za vlast, što je ustvari samo drugo ime za osvajanje države i najznačajnijih institucija političkog sistema kako bi se na taj način obezbedila mogućnost monopolnog odlučivanja o putevima kretanja društva, o njegovom usmeravanju“ (Politička enciklopedija, str. 591).

„*Ideološki monopol* sastoji se u položaju i mogućnosti izvesnih užih grupa (pre svega – političkih partija – prim. D.B.) da određuju osnovne stavove o ciljevima datog društva, vrednostima koje ono prihvata ili odbacuje... Odstupanje od tih propisanih normi, mišljenja, redovno se podvrgava, manje ili više, ostrim sankcijama, kao jeres...“ (isto, str. 591). Organizacije (najčešće su to partije ili neke druge uže društvene grupe) koje imaju monopol nazivaju se monopolističkim, a sistemi u kojima samo jedna partija ima monopol i pravo da isključivo odlučuje o svemu (pa i kad se radi o odlučivanju i u „ime same radničke klase“) – monističkim, jednopartijskim, monokratskim. Prema tome, demonopolizacija SKJ predstavlja gubljenje ili odricanje SKJ od monopola vlasti u *ekonomskoj, političkoj i ideološkoj sferi*. (Šire: Jovan Đorđević, *Politički sistem*, Savremena administracija, Beograd, 1980, str. 884–891; Lj. Tadić, *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1988, str. 11. i 362–399).

„*Ideološka demonopolizacija podrazumeva*: a) nepostojanje jednog jedinog centra ideološkog izricanja; b) odbacivanje izjednačenja ideologije i nauke..., c) odsustvo svih uslova i podrški da se ideologija pretvori u dopunu..., d) podsticanje i postojanje slobode mišljenja za svakog; e) priznanje da niko nije nosilac prava i jedine istine“, (isto, str. 888–889).

rukovodeće uloge i vršenja vlasti. Sam se, dakle *opredelio za ostvarivanje avangardne uloge vodeće idejne snage radničke klase, a ne pod prinudom neuspele stvarnosti*. U osnovi, ista ta ideja vodilja utkana je: u Ustav 1974. godine, u Zakon o udruženom radu, kao i u koncept izgradnje političkog sistema samoupravne demokratije, teorijski utemeljen u Kardeljevoj studiji *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*. Međutim, i pored svih tih političkih, programskih i ustavnih blokada i prepreka, proces revitalizacije, pa i uspostavljanje monopolske uloge SKJ ipak se *dogodio u stvarnom životu*. Između ostalog, *zahvaljujući i nekim ustavno-pravnim rešenjima*.

O tom obrtu, pa i transformaciji, po svemu, SKJ u pravu državnu partiju *govori sledeće*: Savezu Komunisti Jugoslavije Ustavom iz 1974. godine dato je da bude „osnovni pokretač i nosilac političke aktivnosti...“ (Osnovna načela, VIII); Delegacija SKJ činila je najuticajniji segment SSRN, ali i bazu iz koje su regrutovani delegati u društveno-političko veće skupština svih društveno-političkih zajednica; predsednik Predsedništva SKJ bio je istovremeno i član Predsedništva SFRJ; pripadnost SKJ (tzv. kriterijum moralno-političke podobnosti) bio je važan uslov za ulazak u najviša rukovodstva i institucije;⁵³ osnovne organizacije SKJ, *osnovane u svim ćelijama društvenog života, učinjene su odgovornim* za „političko stanje u svojoj sredini“ (čl. 66. Statuta SKJ); komiteti za ONO i DSZ, osnovani u svim društvenim segmentima, *kao operativna partijsko-politička tela*, bili su, takođe, odgovorni za praćenje i procenu političko-bezbednosne situacije i preduzimanje svih mera;⁵⁴ SKJ, preko raznih tela („koordinacioni odbori“, „kadrovske komisije“, itd.), obavljao je selekciju kadra itd.

Upravo *takvo apsolutizovanje jednopartijskog monopola* smatra se glavnim generatorom krize i našeg samoupravnog socijalizma.⁵⁵

⁵³ Šire: V. Goati, *isto*, str. 54.

⁵⁴ „Ti veoma brojni organi (45.000 sa oko 500.000 članova) sa ogromnim ovlašćenjima deluju kao „operativni štabovi SKJ“, V. Goati, *Imitiranje parlamenta*, „Borba“, 23. januar 1990, str. 7.

⁵⁵ „Sasvim je jasno“, piše Miša Nikolić, da je politički idejni i duhovni monopol Saveza komunista bio jedan od glavnih uzroka društvene krize...“ (M. Nikolić, *Kraj epohe partijskog socijalizma*, „Socijalizam“, Beograd, 11–12/1989, str. 81).

PREOBRAŽAJ SKJ I „MODELI“ POLITIČKOG PLURALIZMA

Izražavajući spremnost da stvarno dokine sopstveni monopol, kao istinska reformatorska i demokratska snaga kojoj nikada ništa nije bilo toliko sveto da se ne bi moglo promeniti *u ime ljudskijeg, slobodnijeg i humanijeg*, Saveza Komunističke Jugoslavije je inicirao povlačenje brojnih radikalnih poteza, kojima je stvarao uslove i drugim snagama da se sa SKJ takmiče u borbi za *osvajanje vlasti*.

U ime toga, SKJ pokrenuo je proces razdvajanja državnih od partijskih funkcija (17. sednica CK); prihvatio je ravnopravan odnos sa drugim političkim strankama i udruženjima; prihvatio je, u ime toga, da se njegova uloga više ne definiše i ne garantuje Ustavom kao vodeće idejno-političke snage, koja je, na taj način, praktično bila unapred data, a ne i zadata; odrekao se idejnog monopola i priznao pravo i na drugačija politička opredeljenja, ukoliko se ne pozivaju na „nasilno“ rušenje ustavnog poretka; prihvatio je izbore kao jedini demokratski način borbe za vlast i kontrole nad njom, te opredeljenje birača (tajno i neposredno glasanje kao jedini osnov legitimnosti izabranih); zatim pravnu državu, nezavisnost pravosudnih organa, te čoveka, građanina, kao osnovnog nosioca političkog suvereniteta i subjektiviteta itd. Učinivši, dakle, *proces demonopolizacije krucijalnim pitanjem sopstvenog demokratskog preobražaja*, SKJ stvorio je na taj način veoma povoljnu demokratsku klimu i uprkos dogmatskim otporima da se otpočne sa najširom raspravom – političkom, stručnom i naučnom – o političkom pluralizmu i modelu koji bi bio najprimereniji jugoslovenskom društvu i konceptu njegove društvene reforme i novog socijalizma. U naučnim i javnim raspravama, kao i u raspravama u samom SKJ, iskristalisalo se, vremenom, nekoliko opcija.

Nestranački pluralizam

Nakon opredeljenja za politički pluralizam, kao prvo i najvažnije pitanje nametnulo se *za kakav se to politički pluralizam opredeljuje društvo, posebno SKJ*, a dilema da li

stranački ili nestranački dobila je centralno mesto.⁵⁶ Delom i zato što ideja o nestranačkom pluralizmu, odnosno „departijskom“⁵⁷ ili „transpartijskom“, nije bila nova,⁵⁸ pa je naišla na široku podršku i prihvatanje od strane svih rukovodstava u SKJ, pre svega u fazi priprema za održavanje 14. kongresa, mada ne i na samom kongresu, kao ni u njegovim pripremljenim dokumentima.

Tako, na primer, u Tezama za raspravu na temu „Samoupravni politički pluralizam u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja“⁵⁹ rečeno je da je *nestranački pluralizam* oblik političkog pluralizma i da se *on smatra poželjnim oblikom političkog pluralizma* u jugoslovenskom društvu.

„Dakle, kaže se u tezama“, nestranački sistem je oblik političkog sistema u kojem društveno-političke organizacije, zatim građani po mestu stanovanja, radnici u udruženom radu preko svojih sindikalnih organizacija i grupe građana stvaraju takve oblike udruživanja i delegatska tela (delegacije, konferencije delegacija, skupštine, itd.), koje sudeluju u obavljanju funkcija vlasti i upravljanja društvenim poslovima. Ti udruženi oblici kandidiraju pojedine građane, radne ljude i članove društveno-političkih organizacija preko svojih delegacija i delegata dobijaju funkcije u svim područjima političkog sistema. Prema tome, sistem *nestranačkog pluralizma* ne dozvoljava ni jednoj grupi da neposredno putem izbora osvaja vlast. Jedino su društveno-političke organizacije putem *društveno-političkih veća* neposredno uključene u skupštine društveno-političkih zajednica“.⁶⁰

Iako je označen kao *poželjan*, naučna kritika je bila veoma oštra.⁶¹ Kritičko propitivanje nestranačkog pluralizma nametnulo je više pitanja o njegovoj teorijskoj i praktičnoj

⁵⁶ Ni u teorijskom smislu ta dihotomija nije sporna. Nije sporna ni činjenica da novijom istorijom dominira partijnost, odnosno politički pluralizam višepartijskog tipa (Šire: N. Pašić, *Savremena država*, BIGZ, Beograd, 1976, posebno *Parlamentarizam danas*, str. 84–123, kao i *Demokratija i savremeno društvo*, str. 247–279).

⁵⁷ I. Račan, *Kriza i reforma*, „Socijalizam“, Beograd, 12/1988, str. 13; N. Pašić, *Kriza i reforma*, „Socijalizam“, Beograd, 5–6/1989, str. 29.

⁵⁸ Praktično, ona je inagurisana Programom SKJ, ali je na njenoj realizaciji malo urađeno.

⁵⁹ Rasprava je održana u Domu SSRNH u Zagrebu, 3. travnja 1989.

⁶⁰ *Isto*, str. 131.

⁶¹ Rečeno je, na primer da se radi: „o mrtvorodenoj figuri“ kojom želi da se „izvrši odlaganje istinske političke pluralizacije“; o „novom jugoslovenskom globalnom političkom eksperimentu“, te o „nemogućem konceptu“, kao što je nemoguće zamisliti „drveno željezo“, te da tako nešto u stvarnosti i ne postoji, itd. Vidi, na primer: B. Milošević, *Front nezainteresovanih*, „Ekonomska politika“, Beograd, 11. novembar 1989, str. 10.

utemeljenosti. Na primer, kakav je to pluralizam bez konkurencije ideja, programa, kandidata; zatim, koji ne dovodi u pitanje bilo čiji monopol vlasti; ili, što je još indikativnije, koji „... ne dozvoljava nijednoj grupi da... osvaja vlast“,⁶² dok se, nasuprot tome, drugima, kao što su to društveno-političke organizacije, unapred garantuje mesto u društveno-političkim većima itd.

U pravoj poplavi sveopšte kritike, izrečeno je i sledeće: „Među proponentima nestranačkog pluralizma ima, bez sumnje, i dobronamernih. Njihov je orijentir idealna demokratija sa građaninom kao ključnim političkim subjektom, maksimalno oslobođenim od raznih oblika posredovanja u političkim procesima“. ⁶³ Na osnovu takvih prigovora, usledio je zaključak da je u pitanju „nerealna normativistička politička koncepcija društva“. ⁶⁴

Međutim, ma koliko da je ta vrsta kritike delovala u našem slučaju u prilog NE-stranačkom pluralizmu, ona neke nije pokolebala u čvrstom uverenju da je upravo taj oblik političkog pluralizma, po svemu, „najzad pronađen politički oblik“ pluralizma. Oni, pri tome, koriste veoma interesantan metod – *kontratezu*. Naime, svoje opredeljenje ZA utemeljuju na *defektima višepartijskog sistema*. I, zaista, ti „defekti“ nisu sporni, ni sa naučnog ni sa iskustvenog stanovišta, a ni sa istorijskog. Čak i segment te argumentacije deluje veoma ubedljivo. Na primer, da demokratija nije neki definitivno određeni politički sistem, fiksiran u svim svojim pojedinostima, da je princip suverenosti naroda, prema tome, osnovno obeležje demokratije, da „suštinski korak“, koji u ime toga treba učiniti, jeste „prvo, obezbeđenje demokratske kontrole nad ustanovama koje unose ograničenja u ljudska prava, slobode; drugo, obezbeđenje nezavisnosti sudstva; treće, osamostalji-

⁶² *Isto*, str. 132. A što se tiče građanina, kao ključnog političkog subjekta, treba se podsetiti na Hegelove reči: „Važi čovek zato što je čovek, a ne zato što je Jevrejin, protestant, naučnik ili Italijan“ (*Filozofija prava*).

⁶³ Jugoslovenski naučnici... str. 152. „A budući da je ulaganje u nerealno, neracionalno, koncept je normativno neprihvatljiv“ (*isto*, str. 133).

Ili, na primer, Milorad Belančić pokušaj sa nestranačkim pluralizmom nazvao je „strategijom obmane“. Po njemu, želi se uspostaviti „pluralizam“ bez efektivnog pluralizma. (Šire: M. Belančić, *Suton boljševičkog optimizma*, „Borba“, 23. mart 1990, str. 2).

⁶⁴ Drugi su, pak, rekli da ideja o bespartijskom pluralizmu predstavlja „mimikriju postojećeg sistema i nastojanje da se očuva monopol ŠK“ (J. Lakićević, *U međuvremenu*, „Ekonomiska politika“, Beograd, 30. oktobar 1989, str. 13).

vanje države od diktata *bilo koje političke partije*“. Za razliku od toga, smatraju zagovornici nestranačkog pluralizma, političke partije obavezuju da izabrani budu odgovorni svojoj partiji, a ne biračima. Prema tome politički pluralizam bez političkih partija u striktnom smislu reči *etički je superiorniji* iz sledećih razloga: svaka partija ima za cilj vlast... svakoj se na čelu nalazi jedna oligarhija profesionalnih političara koja ima monopol i moć unutar organizacije; unutrašnja struktura partije je hijerarhijska, postoji vođa, vrh, funkcioneri, obični članovi, masa.⁶⁵

Radivoje Marinković takođe tvrdi da je „demokratizam moguće obezbediti izvan višepartijnosti“, kao i „da je moguć politički pluralizam koji ne bi bio višepartijski“.⁶⁶ Na kraju, kaže akademik Marković, uvek treba težiti demokratskijim rešenjima. Istorija se ponavlja, *ali i pravi iskorake napred*. U tom smislu, veoma ubedljivo deluju i reči Bertolda Brehta (*Vodenički točak*) da ljudima *nisu potrebni drugi gospodari, već nikakvi*. Nije li ova opomena za nauk, da „pokušamo“ mnogo ozbiljnije sa nestranačkim pluralizmom kao sa originalno našim, tj. „trećim putem“ (M. Marković), umesto što smo olako prihvatili višepartijski sistem, i pored gorkih iskustava u prošlosti i teorijsko-iskustvenih razloga koji su evidentirani.⁶⁷ U istom duhu nametnulo se i pitanje Kiru Hadži-Vasilevu: „*Kako omogućiti svakom članu društvene zajednice da*

⁶⁵ Šire: M. Marković i drugi, *O političkom pluralizmu*, „Treći program“, Beograd, 79/1989, 105–106. Poruka M. Markovića mogla bi se svesti na sledeće: „Pluralizam – da, stranke – ne“; demokratija – da monopol bilo koje partije – ne, koja bi bilo tajno“ bilo „za ograničeni period“ mogla „podrediti državu svojim posebnim partijskim interesima“. Šire: M. Marković, *Uspostaviti vladavinu prava*, „Nin“, 4. april 1990, str. 21–23). To utoliko pre što o značajnim manama višepartijnosti, njegovim ograničenostima i defektima, sada ozbiljno razmišlja i evropska levica. Tako, na primer, Manuel Askarate kaže da se levica ne može više izraziti *ni kroz više partija*, već bi morala da „uključi i druge spontane pokrete, razne oblike direktnog angažovanja ljudi... Jer, kaže Askarate, „građani danas žele više direktnog odlučivanja, više učestvovanja i ne zadovoljavaju se više time da se prepuste partijama i parlamentima, posrednicima koji na kraju i ne rešavaju njihove stvarne probleme (pod D.B.)“ (M. Klarin, *Levičari i levaci*, „Borba“, 6. jul 1990, str. 2).

Na sličan način razmišlja i Akile Oketo. Po njemu „ni jedna partija ne može pretendovati da predstavlja društvo... one izražavaju samo neke od potreba društva... i ništa više od toga...“ Jer, „protagonista je društvo, a ne partija“. A Peter Gloc, ideolog nemačke socijaldemokratije, ide još dalje i posebno kritikuje karakter *nacionalnog u borbi* za progres. „Umesto partije nacionalnog spasa kaže on, „neophodne su multinacionalne i multikulturne, pošto su nacije, odnosno nacionalne države, bile glavni uzroci dva svetska rata i dva fašizma“ (isto, str. 2).

⁶⁶ Isto, str. 122.

⁶⁷ „To su najpre praktični razlozi, kao što su postojanje opasnosti od udruživanja partija na nacionalnoj i verskoj osnovi, što bi moglo da destabilizuje Jugoslaviju. Za mene su

*bude aktivni i ravnopravni politički subjekt – to treba da bude osnova istinskog političkog pluralizma. O kakvom je pluralizmu reč? O pluralizmu dve, tri, deset ili pedeset političkih stranaka, ili o pluralizmu milion ljudi“. Taj „drugi“, zaključio je Hadži-Vasilev, „mnogo je pluralističkiji“.*⁶⁸

Politički pluralizam u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda

Istovremeno sa raspravom o uspostavljanju nestranačkog političkog pluralizma i posebno pod uticajem žestoke kritike kojoj je vremenom bio izložen, inicirana je rasprava o mogućnosti utemeljenja modela političkog pluralizma u okviru Socijalističkog saveza radnog naroda.⁶⁹

najjači teorijski razlozi, koje sam delom izneo, ali koje ću sasvim kratko rezimirati. Dakle, pre svega, ističem fenomen političke otuđenosti... svakom partijom vlada jedna oligarhija... partije ne izlaze sa jasnim političkim programima“, što im omogućuje da se „veoma služe ideološkim manipulacijama...“ itd. (*isto*, str. 123, 124). I mnogi drugi razlozi (šire: *isto*, str. 124–126) naveli su akademika Markovića da se založi „za pluralizam koji nije partijski“. I, ne samo on nego i svi koji su istinski okrenuti budućnosti, progresu i stalnom širenju ljudskih sloboda („carstvu slobode“, kao što je rekao Marks). Tako, na primer, dr Isak Adižev (biznismen koji je zaradio bogatstvo na samoupravljanju u SAD), kaže: „Jugoslavija je dala ogroman poklon svetu – samoupravljački pokret. U Americi je sada u modi participacija, donošenje odluka uz uvažavanje i slušanje radnika. Citav svet se okreće prema putu koji je Jugoslavija nakon 1948. godine utrla, 1965. utvrdila. Mislim da ne treba da dođe do totalnog razočarenja u sistem zbog ekonomskih problema, jer taj sistem nije kriv, već debalans između partije i diktature proletarijata, s jedne strane, i demokratije, s druge strane. Ne ide to zajedno. Ili jedno ili drugo. U Americi je suprotno, postoji politička demokratija, ali i diktatura u preduzećima. Sada Amerika demokratizuje preduzeće radi ravnoteže. Ravnoteža nedostaje i Jugoslaviji“. (Emina Ćirić, *Razgovor sa dr Isakom Adižev, Zapuštena potencija Jugoslovena*, „Borba“, 17. i 18. mart 1990, str. 6).

⁶⁸ Kiro Hadži-Vasilev, *Problemi preobražaja SKJ*, „Socijalizam“, Beograd, 7–8/1989, str. 96.

⁶⁹ Opcija o uspostavljanju političkog pluralizma isključivo u okviru SSRNJ podrazumevala je zahtev da se postojeći SSRNJ apsolutno preobrazi. Jer, onakav kakav je bio nije mogao, ni po čemu, izaći u susret političkoj pluralizaciji društva. Takav zahtev „za modernu i korenitu transformaciju, odnosno demokratizaciju SSRN kako bi se u njegovim okvirima što šire i što vernije izrazili interesi građana i njihovih političkih organizacija“ bio je sadržan i u Idejno-političkoj platformi SKJ za održavanje 14. vanrednog kongresa SKJ (str. 9. i 10). I to iz više razloga, kako su to, s pravom primetili mnogi kritičari. Na njegovu adresu, na primer, upućena je primedba, da u novim uslovima predstavlja „relikt prošlosti“... onakav kakav je danas. Socijalistički savez je manje-više politički neupotrebljiv ostatak jedne političke prošlosti u kojoj je tromost i neoperativnost pojedinih delova političkog sistema često smatrana za njihov kvalitet. Ona se jasnije (njegova uloga – prim. D.B.) nego što je bilo potrebno određivala kao uloga amortizera tihog nezadovoljstva politikom Partije. Socijalistički savez je decenijama s lakoćom ispunjavao obe svoje uloge i u tom predanom služenju Partiji i narodu propuštao da se pozabavi dugoročnijim određenjem smisla i svrhe sopstvenog postojanja“ (B. Milošević: *Front nezainteresovanih*, „Ekonomska politika“, Beograd, 11. oktobar 1989, str. 9).

Ta rasprava je bila, u osnovi, inspirisana ocenom „da suštini jugoslovenskog društva, ako i dalje želi ostati socijalističko i samoupravno, ne odgovara niti klasični jednopartijski sistem, niti..., višepartijski sistem (dakle, ono što je i sam E. Kardelj tvrdio – prim. D.B.), nego da rešenja treba tražiti u kombinaciji elemenata jednopartijskog sistema (reformom treba te elemente bitno smanjiti), političkog pluralizma unutar socijalističkog saveza pretvaranjem socijalističkog saveza u najširu političku organizaciju svih građana koja preuzima mnoge sadašnje funkcije SKJ, a u kojoj se SKJ bori za svoje sopstvene stavove snagom argumenata, te elemenata bespartijske demokratije koja se ostvaruje samoupravnim organizovanjem i delegatskim sistemom gde se konkretni interesi rešavaju bez posredovanja političke partije ili više političkih partija“.⁷⁰

U osnovi, istim motivima bili su inspirisani i oni autori koji su smatrali da je našem društvu primeren samo *socijalistički politički pluralizam*, te da se kao takav takođe može realizovati u okviru transformisanog SSRN. Lociranjem političkog pluralizma u okviru Socijalističkog saveza, naglašeno je (ne bez razloga), izbegavaju se, pored ostalog, i sve prepreke „što ih pred politiku i izbornu telo nepotrebno postavljaju jednopartijski ili višepartijski sistem, njihove krute programske platforme, kadrovska kombinatorika i stroga partijska disciplina“.⁷¹

On bi morao, u ime toga da bude „*onaj nukleus u kome će kao u nekoj vrsti laboratorije biti moguće da se isprobaju različiti oblici pluralizma...*“, a onda da se konstituiše i kao „najšira demokratska tribina struktuirana demokratski izbornim predstavnicima“, pa da, tako, i „učini svojim autoritetom što je moguće više za formiranje slobodne javnosti“.⁷²

Na kraju ovog inventarisanja moglo bi se zaključiti da su zagovornici političkog pluralizma u okviru SSRN, u osnovi, bili opsednuti traganjem za odgovorom na jedno, po svemu, suštinsko pitanje, kako je moguće, ako je već politička pluralizacija postala sadržaj, *pa i imperativ političke demokratizacije*, izbeći da se ona jednostrano ne redukuje na *голу*

⁷⁰ Zdravko Tomac, *Građanska ili socijalistička demokratija, politički monizam ili pluralizam*, Zbornik „Politički pluralizam ili demokratija javnog življenja“, Izola, 1989, str. 40. i 41.

⁷¹ G. Stanić, *Demokratski izbor političara*, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 45.

⁷² D. Mićunović, *SSRN kao nukleus za isprobavanje različitih oblika političkog pluralizma*, „Samoupravljanje“, Beograd, 6/1989, str. 53.

jednopartijnost ili višepartijnost,⁷³ već na njihovo obogaćivanje, koje bi bilo primereno izgradnji demokratskog socijalizma.

Kako je pitanje bilo jednoznačno, i odgovor je bio takav. Naime, rečeno je da je to apsolutno moguće postići ukoliko bi SSRN (naravno transformisan)⁷⁴ preuzeo u *celosti ulogu političkog pluralizma* koju ima u demokratskom domašaju svakog civilizovanog društva. Naravno, uz svu posebnu i moguću demokratsku nadogradnju nestranačkog tipa, odnosno uz stalno *favorizovanje i proširivanje oblika neposredne demokratije*.

Spor proces transformacije SSRN u odnosu na izrazito ubrzanu dinamiku pluralizacije našeg društva,⁷⁵ autonomno preobražavanje njegovih delova u političke stranke, dakle, nezavisno od celine, sporo oslobađanje od patronata SK i delovanje na stari, prevaziđeni način, kao transmisija Partije,⁷⁶ te oštri prigovori da se putem uspostavljanja „kišobrana“ SSRN nad svim drugim organizacijama, udruženjima i alternativnim subjektima, u osnovi, želi samo na novi način uspostaviti ponovo monopol SKJ,⁷⁷ kao i brojna ukazivanja na

⁷³ Kritikujući, s pravom, široko prihvaćenu tezu u nas da se, navodno, politički pluralizam „može izraziti samo u višepartijnosti“, dr Dragomir Drašković je, s razlogom, apostrofirao: prvo, „da ni jedan višepartijski ili dvopartijski sistem nije lišen *dominacije*...“, kao ni jednopartijski... oličan u partijskoj državi“, i drugo, ako „je savremeni svet iscrpio, ili je već pri kraju da iscrpi mogućnosti“, ta dva modela, „upravo je moguće otkrivati neke nove mogućnosti – mogućnosti bespartijske demokratije... bez dominacije i otuđene vlasti, ali i bez otuđene ljudske egzistencije u najširem smislu reči“. Na tako postavljen problem Draškoviću se, logično, nametnulo i pitanje „*kako reformisati Socijalistički savez da se u njemu obezbedi propusna moć za artikulaciju političkog pluralizma mimo višepartijskog ili uopšte partijskog grupisanja*“ (Dragomir Drašković, *Socijalistički savez, politički pluralizam i demokratija*, „Socijalizam“, 7–8/1989, str. 131. i 132).

⁷⁴ „Tu mislim“, kaže A. Grličkov, „da Socijalistički savez treba da napravi unutrašnju snažnu transformaciju, da se iščupa iz monopola SKJ, da se konstituiše kao samostalna organizacija, da omogući... političke saveze, udruženja građana koji postoje ili postoje inicijative da se obrazuju da i same budu faktor koji će podsticati – znači ne faktor koji će se protiviti da Socijalistički savez bude organizacija toliko autonomna sa svojim identitetom u kome SKJ nije na čelu, već jedan od članova koji svoj program dokazuje kao svi drugi, a to znači konkurenciju programa, da se SK iz novog ustava izbrise kao državna partija“ (A. Grličkov, *Nekontrolisano kretanje ka političkom pluralizmu može da vrati državni socijalizam*, „Samoupravljanje“, 5/1989, str. 5, i 30–34).

⁷⁵ Iako je u osnovi već završen proces političke pluralizacije društva i već izvršeni prvi višestranački izbori, SSRN još uvek razmatra program vlastite transformacije. Praktično, nalazi se na repu događaja, iako je morao da ide ispred njih ukoliko je ozbiljno imao nameru da predstavlja okvir i prostor delovanja i nadmetanja programa i ideja mnoštva političkih subjekata.

⁷⁶ „Organizovan kao transmisija Partije i decenijama usmeravan da tako deluje, Socijalistički savez zasad traje bez ikakvih izgleda da će, u svom obliku biti u stanju da emituje bilo kakav inovacijski impuls, a kamoli program, još manje da će oko sebe okupiti bilo koga...“ (B. Milošević, *Alternativa proba vlast*, „Ekonomska politika“, 27. novembar 1989, str. 11).

⁷⁷ „Nade komunista da će se oko Socijalističkog saveza okupiti svi budući alternativni pokreti i snage koje će složno i pod budnim okom Partije dalje nesmetano razvijati...

potrebu i nužnost da se i sam transformiše u samostalnu političku partiju, koja bi trebalo da parira komunističkoj,⁷⁸ razlozi su da se *odbaci i taj model političkog pluralizma u nas* i da se olako, i bez dovoljno kritičkog promišljanja, čitav proces političke pluralizacije, na žalost, usmeri ka *oblicima partijnosti građanskog tipa*.

Koncept izvedenog (mešovitog) političkog pluralizma

Taj koncept je u osnovi, „mešavina“ prethodna dva modela, pa s toga nema potrebe da se šire elaborira. Kao takav i najmanje je bio u žiži naučnog i stručnog opserviranja. Njega, kao crvena nit, prožima traganje za odgovorom kako doći do „rešenja koja bi... dovela do znatnog usavršavanja našeg političkog sistema, do njegovog znatnog demokratizovanja“, ali „bez imitiranja starih rešenja koja postoje drugde i koja su već odavno ispoljila svoje velike nedostatke“.

Nameće se pitanje šta bi, u osnovi, činilo specifičnost tog pluralističkog projekta. U najkraćem, bilo bi to nekoliko karakterističnih konstanti: prvo, mnogo šire shvatanje političkog pluralizma, naročito šire od onog koje pokušava da ga identifikuje partijnošću⁷⁹; drugo, priznavanje političkih partija kao organizacija, ali ne i kao političkih činilaca koje jedino nastaju radi vlasti i bitke za vlast,⁸⁰ i treće, na osnovu jednog i

uglavnom su se izjalovile: većina dosad osnovanih udruženja samo formalno, koliko je potrebno da dobiju dozvolu za registraciju, priznaju patronat Socijalističkog saveza...“ (isto, str. 11); „da on i ne treba da kao takav postoji“ (Šire o tome: *Ljudska prava – temelj demokratije* str. 13). Zatim, rečeno je, između ostalog, da je okvir Socijalističkog Saveza „preuzak“, jer prirodno podrazumeva delovanje samo onih snaga koje „optiraju za socijalizam i socijalističke vrednosti“. Ako bi to tako bilo, nameće se pitanje „kakve bi bile legitimne mogućnosti za ispoljavanje onih snaga u društvu, ma koliko bile prisutne, čija ideologija i vrednosna paradigma nije socijalistička. Ne bi li se, u tom slučaju, ova vrsta socijalističkog pluralizma, od ovih snaga ipak doživljavala kao nedemokratska i totalitarna. Zato mi se čini da bi bila teško ostvarljiva ova varijanta... Naime, sistemsko mesto Socijalističkog saveza, kao tzv. fronta, izvedeno je iz pretpostavke da postoji suglasnost (konsenzus) većine stanovništva na socijalističkoj platformi, pluralnost mišljenja dozvoljena je samo unutar te socijalističke platforme (Z. Malenica, *Dileme političkog pluralizma*, CDI CK SKJ, Beograd, str. 44).

⁷⁸ M. Marković, *Treba da budemo slobodniji i elastičniji u pogledu oblika političkog obrazovanja*, str. 3.

⁷⁹ „Pod pluralizmom“ kaže Marković, „Podrazumevam slobodno postojanje na javnoj političkoj sceni različitih ideja, različitih organizacija, različitih orijentacija, različitih oblika političkih udruženja“ (*Partija i radikalna demokratija*, CDI CK SKJ, Beograd, str. 71).

⁸⁰ „Postoje jaki razlozi... da se prihvati pluralitet političkih organizacija, ali ne i pluralitet partije. Zbog čega? Zbog toga što su partije potrebne samo u jednom sistemu u kome postoji borba za vlast... Prema tome, tu je već od samog početka pretpostavljeno da vlast ostaje. Ukoliko se angažujemo za projekt radikalne demokratije, u kojoj postoji

drugog iznaći i ponuditi neki novi, „treći put“ u odnosu na monolitni jednostranački i višestranački sistem. Dakle, „put formiranja *demokratije bez vladavine partije*, kao jedini mogući u našim realnim društvenim uslovima“, ⁸¹ zaključuje akademik M. Marković.

Sve u svemu, tim konceptom se zagovara projekat „radikalne“, odnosno „direktne demokratije“ kao najprimerniji oblik demokratizacije našeg društva. *Njeni postulati su*: pravo na slobodno političko organizovanje i udruživanje; ukidanje svakog „monopola političke i ekonomske moći“, ⁸² pa prema tome i partijske bilo koje vrste; neposredni izbori; odgovornost izabranih onima koji su ih birali (a ne partijama, kao što je to slučaj u svim oblicima partijske demokratije, pa otuda i u parlamentarizmu); pravo na opoziv biračkog tela (pravo koje takođe ne postoji „ni u kongresnoj, ni u parlamentarnoj demokratiji“) ⁸³ „neprekidno učešće građana u odlučivanju tamo gde žive i rade“, ⁸⁴ itd.

Kao što se vidi, politički pluralizam u toj varijanti, u stvari, samo je modalitet *koncepta bespartijske demokratije*. Logično je onda što su i na njegov račun upućene gotovo istovetne primedbe i kritičke opservacije.

Model političkog pluralizma dvostranačkog tipa

Specifičnost tog modela u odnosu na druge, *čine rešenja* čija bi se *suština*, u osnovi, mogla *svesti na sledeće*:

1) formirati dvopartijski sistem na „principu podele građana na komuniste i nekomuniste“, odnosno na „komuniste i socijaliste“, ⁸⁵

2) u organizacionom smislu, prvi bi bili i dalje članovi SKJ, a drugi SSRNJ;

demokratsko odlučivanje... u kojoj postoji pluralitet političkih organizacija, ali ne postoji *više vlasti u rukama jednih ljudi nad drugima*, onda u tom projektu *nema mesta za partije kao instrumente vlasti* i nema mesta za profesionalne partijske vođe“ (M. Marković, *isto*, str. 70).

⁸¹ *Isto*, str. 71.

⁸² *Isto*, str. 71.

⁸³ *Isto*, str. 71.

⁸⁴ *Isto*, str. 72.

⁸⁵ Z. Tomac, *Građanska ili socijalistička demokratija, politički monizam ili pluralizam*, *isto*, str. 121. Isto to predlaže M. Popović, *Jugoslovenski naučnici o političkom pluralizmu*, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 124.

3) da bi SSRNJ mogao odigrati ulogu druge partije, bilo kao *legalna opozicija ili konkurent*⁸⁶, odnosno *kontrolor vršenja vlasti* od strane SKJ, on bi se morao radikalno transformisati;

4) transformisanje SSRNJ podrazumevalo bi u svim varijantama nekoliko značajnih momenata; preobražaj *fronta* radnih ljudi i građana, organizacija i udruženja u samostalnu partiju; preobražaj transmisije partije, njene produžene ruke, u samostalni politički subjekt, bez ičijeg patronata nad njom, pa prema tome i SKJ, i, na kraju, preobražaj organizacije u kojoj su dominirali komunisti i SKJ u organizaciju u kojoj će se naći samo „vanpartijci“, *ali socijalistički orijentisani i odani socijalističkim vrednostima*.⁸⁷

Ako je prethodna varijanta mogla objektivno biti „preuska“ sa stanovišta potreba pluralističke demokratizacije našeg društva, za ovu bi se moglo reći da je mogla biti „taman“, a to potvrđuju više veoma relevantnih činilaca. Oni, po svemu, deluju i veoma ubedljivo i politički razložno, pogotovu u situacijama kada se traga za izlaskom iz jednog duboko kriznog društvenog stanja kao što je naše. Kao, na primer: politički monizam supsumira se, na najcelishodniji način političkim pluralizmom, odnosno dvopartijskim sistemom koji se i u dosadašnjoj istoriji, a i u savremenoj zbilji građanskih društava *pokazao najstabilnijim*; obe partije, po svojim političkim opredeljenjima, ne dovode u pitanje *temeljne odrednice Ustava* na kojima je nastalo i razvijalo se naše socijalističko društvo (federativno uređenje, socijalizam, samoupravljanje, bratstvo i jedinstvo, nezavisnost, teritorijalna celovitost, koncepcija opštenarodne odbrane itd.), čime se, takođe, garantuje njegova stabilnost i perspektiva razvoja; ako stvarne demokratije nema *ni u socijalizmu bez konkurencije, odnosno vlastite opozicije*,⁸⁸ onda se na taj način i ovaj uslov i pretpostavka ispunjava stvaranjem opozicije, dakle, na legalan način, čime

⁸⁶ M. Popović, *isto*, str. 123 i 124. B. Horvat ima nešto drugačije mišljenje. Po njemu, „ključna uloga druge partije nije u tome da bude opozicija, već da kontrolira partiju na vlasti i da je – kad ova učini toliko pogrešaka da izgubi poverenje birača – zameni na uređen način“ (B. Horvat: *Mogućnost i poželjnost dvopartijskog sistema u Jugoslaviji*, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 125).

⁸⁷ Šire: Z. Tomac, *isto*, str. 121–123; B. Horvat, *isto*, str. 125–127; B. Milošević, *isto*, str. 9 i 11.

⁸⁸ „Ni jedan demokratski politički sistem“, kaže M. Popović, „nije moguć bez legalizacije sopstvene političke opozicije... Socijalističko društvo može, u principu govoreći, da postane demokratsko samo ako formira svoju socijalističku legalnu opoziciju“ (*isto*, str. 127).

bi se izbeglo njeno „divlje“ nastajanje, ili nastajanje političke ilegale. I, na kraju, uspostavljanje višestranačkog sistema bilo bi *izvedeno na kontrolisan način* (i u odnosu na sadržaje i oblike, primereno esencijalnim društvenim opredeljenjima), a *ne na stihijan način, koji* nosi ogromne opasnosti, pogotovu za jedno društvo koje je multikulturno, multinacionalno i multiversko.⁸⁹

Zašto ta opcija, i pored brojnih prednosti, nije doživela stvarnu društvenu promociju i oživotvorenje kada nas je već društvena reforma, posebno promenom oblika svojine i uvođenjem tržišnog načina privređivanja, logično usmeravala i na promene u političkom sistemu pluralističkog karaktera, najveću odgovornost, u krajnjem, snose upravo snage o kojima je reč: *SKJ i SSRNJ*, pošto su i po važećem ustavu bile najodgovornije za razvoj. Međutim, one su se *još bavile same sobom, svojim unutrašnjim deobama i ratovima*, čime je najdirektnije bilo olakšano nastupanje višestranačja u našem društvu, gotovo bez ikakvih „obala“ i pravila igre.⁹⁰

Klasični politički pluralizam višestranačkog tipa

Za razliku od početka, kada je diskretno zagovarana, vremenom je ta opcija dobijala sve više pristalica. I to ne samo među naučnim i javnim radnicima nego i u političkim forumima. Najindikativniji je primer, u tom smislu, stav *SKJ – nepodeljeno zalaganje za vanstranački pluralizam* veoma brzo je bilo zamenjeno opredeljenjem za stranački. Takav stav se našao i u kongresnim dokumentima, i to u čistom obliku.⁹¹ Ne ulazeći u sve razloge takvog naglog i još više čudnog obrta (pa, po nečemu i „čudovišnog“, kako je to umeo da kaže Lenjin), tim pre što sa stranačkim organizovanjem i borbama u prošlosti nemamo iskustva koja bi spadala u civilizacijska (ako pod njima ne podrazumevamo i makijavelizam – da cilj opravdava svako sredstvo), najčešći razlozi, kojima je zahteva-

⁸⁹ Na taj način izbegavao bi se i diskontinuitet, s pravom je ukazivao B. Horvat, „koji bi nužno bio praćen dezorganizacijom i anarhijom“ (*isto*, str. 126).

⁹⁰ Sada nam gotovo proročanski deluju reči B. Horvata, koji je pravovremeno uočio tu opasnost: „Verovatnost je, dakle, kontroliranog adekvatnog političkog sistema mala“. I, dalje: „Nastalu prazninu ispuniće stihijski formiran višepartijski sistem na nacionalnoj osnovici“ (*isto*, str. 127).

⁹¹ U Deklaraciji za 14. vanredni kongres rečeno je „da građaninu Ustavom mora biti zagarantovana sloboda izbora u pogledu udruživanja poketa, stranaka“ (str. 4).

na i opravdana tako reći nužnost uvođenja višepartijskog sistema, *bili su sledeći:*

prvo, reformsko opredeljenje za pluralizam oblika svojine, tržišnu privredu i integralno tržište;⁹²

drugo, da je višestranački sistem kao civilizacijsko dostignuće građanske parlamentarne demokratije dokazao, a to pokazuje i u savremenim uslovima, demokratsku nadmoćnost nad monističkim (jednopartijski) političkim sistemima;⁹³

treće, da istinska demokratija podrazumeva pravo na izbor i slobodu opredeljivanja, konkurenciju programa, legalno pravo na upražnjavanje i zagovaranje različitih, pa i suprotstavljenih političkih uverenja, te da sve to jedino obezbeđuje višestranački sistem, kao i kontrolu nad svima onima koji vrše vlast;⁹⁴

četvrto, i nacionalne homogenizacije, koje su poprimile ozbiljnije razmere, utemeljene na nacionalno-separatističkim programima i navodnoj mržnji drugih, i pljačke od strane drugih naroda („satanizacija drugog“, nazvao je tu vrstu medijske propagande Jovan Mirić) navođene su kao opravdan razlog za to;

peto, između ostalih razloga, i viza za ulazak u integrisanu Evropu (tačnije Evropu – 92);⁹⁵

⁹² „Društveno-ekonomska logika ovog stava polazi od pretpostavke da se ni pluralizam tržišta, ni pluralizam vlasništva ne mogu ostvariti bez konkurencije, i da se isto tako ni politički pluralizam i demonopolizacija partije ne mogu ostvariti bez konkurencije, tj. bez partijskog pluralizma“ (D. Vojnić, *isto*, str. 4).

⁹³ „Ako se polazi od toga da je jedna partija stožer i garant socijalizma, neminovno se zapada u dogmatsku šemu autoritarne politike, totalitarne vlasti, paternalističkog dirigovanja samoupravljanja. Neminovno je napustiti 'božanski oblik' kreiranja političkog i ekonomskog sistema iz 'glave' jedne partije. On treba da proistekne iz političkog i ekonomskog pluralizma demokratskom odlukom građana“ (D. Žarković: *Utopijske koncepcije pluralizma*, „Komunist“ (revijalno izdanje), Beograd, str. 7); „Ne smatram ga idealnim (višepartijski sistem – D.B.)... ali smatram ga boljim, rekao je G. Petrović (*Višepartijski sistem komunističkih partija*, „Komunist“ (revijalno izdanje), 12/1989, str. 5).

⁹⁴ „Pluralizam interesa dovodi do pluralizma mišljenja. Sve to pretpostavlja pluralizam političkih opcija. Bez toga nema, niti može biti istinske političke demokratije...“ (D. Žarković, *isto*, str. 7).

⁹⁵ A za ulazak u Evropsku zajednicu potrebna su tri uslova: geografski, ekonomski (uvođenje tržišne ekonomije) i politički (uvođenje klasičnog višepartijskog sistema). Istina je, Evropa nas hoće i treba. Tačno je da nas podržava političkim i ekonomskim merama u borbi za reformu. U stvari, u nastojanjima da i Jugoslavija bude što integralniji deo nove evropske političke i ekonomske arhitekture. Ali, ne zanosimo se iluzijama! Ona nas hoće kao svoju periferiju i bez ikakvih sopstvenih, autentičnih i prepoznatljivih ideoloških i političkih predznaka, osim evropskih, građanskih. Reči gospođe Katrin Lalimijer, generalnog sekretara Saveta Evrope, ubedljivo govore o tome:

„Dobre vesti su, na primer, objava oslobođenja nekoliko desetina političkih zatvorenika na Kosovu... Dobra je vest, takođe, da politički pluralizam osvaja teren

šesto, da je višepartijski sistem nužna faza u svakom „političkom razvoju“, te da se kao takva ne može „preskočiti“. ⁹⁶ Naš je zadatak, prema tome, tvrde drugi, u istom smislu „da ovom prirodnom tendencijom ovladamo i da omogućimo njeno najracionalnije ostvarivanje“; ⁹⁷

sedmo, iako višestranački sistem nije poželjan, on je „neizbežan u konkretnim istorijskim uslovima i on... će iznuditi višestranački pluralizam. U te istorijske okolnosti ubrajam i posledice grešaka i posledice kolebanja i odugovlačenja koraka od strane SKJ. I što više on bude neodlučan, to će se povećavati zahtevi, poboljšavati uslovi za višestranački pluralizam“; ⁹⁸

osmo, višepartijski sistem, „kao moguće sredstvo borbe za demokratski socijalizam“. Jer bi on „pružio građanima više mogućnosti da se slobodno opredeljuju, da se aktiviraju, da traže bolja rešenja i da preuzmu više odgovornosti za sudbinu jugoslovenskog društva“; ⁹⁹

deveto, to što je „višepartijski sistem značajan civilizacijski pomak, veliko demokratsko otvaranje i apsolutni uslov napretka“. ¹⁰⁰

Neke specifičnosti jugoslovenskog pluralizma

Iako se radi samo o početnim i novim iskustvima, nedvosmisleno se nameće pitanje kome ona daju više za pravo – zagovornicama višestranačkog sistema, ili onima koji su, s pravom, ukazivali na sve njegove imanentne demokratske defekte, ali i na negativne nusprodukte u po mnogo čemu

u Jugoslaviji (gospoda, istina ne kaže kakav – D.B.), da se na zadovoljavajući način razvija u Sloveniji i Hrvatskoj (sad znamo kakav – D.B.)“. I, dalje: „Birači su u tim (istočnoevropskim zemljama) pre svega želeli da odbace komunizam, a imajući zamagljenu viziju o svim ostalim pitanjima, odbacili su i sve što je na bilo koji način vezano sa samom rečju socijalizam (podvukao D.B.)... Moguće je, međutim, da će se u narednim godinama, na sledećim izborima, to klatno vratiti. Ne, naravno, komunizam, to je savršeno jasno“. (M. Klarin, *Intervju sa Katrin Lalimijer, Jugoslavija je dobro došla, ali...* „Borba“, 12. i 13. maj 1990, str. 9).

⁹⁶ M. Tomašević, *Pluralizam nije višepartizam*, Zbornik „Izazov pluralizma“, Zagreb, 1989, str. 79.

⁹⁷ N. Visković, *Stanje i izgledi političkog pluralizma u Jugoslaviji*, Zbornik „Izazov pluralizma“, Zagreb, 1989, str. 84.

⁹⁸ M. Šuković, *Rasprava u Komrovu*, juna 1989, CDI CK SKJ, Beograd, 1989, str. 88.

⁹⁹ G. Petrović, *isto*, str. 5. Slično tvrdi i dr. Mijat Šuković, *Sloboda borbe za veću slobodu*, „Borba“, 7. mart 1990, str. 6.

¹⁰⁰ M. Pečujlić, V. Milić, *Političke stranke u Jugoslaviji*, Stručna knjiga, Beograd, 1990, str. 529. O nekim drugim prednostima višepartizma šire videti: dr Mijat Šuković, *Izazivanje nepoželjnog ishoda*, „Borba“, 7. i 18. avgust 1989, str. 2.

specifičnom jugoslovenskom ambijentu.¹⁰¹ Na žalost, izgleda da su *ovi drugi bili dalekovidniji*. Dovoljno je, na primer, suočiti s samo sa nekim rezultatima višestranačkog organizovanja izbora pa se u to nesumnjivo uveriti.

Trenutno je u Jugoslaviji registrovano preko 200 stranaka, pa bi se već na osnovu toga moglo reći da je višestranački sistem uglavnom nekritički prihvaćen kao „paradigma spašavanja“ (Z. Vidojević). Njihovo formiranje traje i dalje, a i bez toga nam se već dogodio pravi pluralistički (stranački) šok, koji je teško objasniti samo tzv. antipluralističkim sindromom socijalizma, kako to neki pokušavaju.¹⁰² Za nauk je, međutim, od toga mnogo važnije da su *politički sistemi sa mnoštvom političkih stranaka i najnestabilniji*.¹⁰³ Ali, ni to nije sve. Navedeno pokazuje i to da u političkoj pluralizaciji našeg društva izrazito dominira stranački oblik organizovanja. Dakle, na štetu svih drugih, pa se i na taj način najdirektnije iskazuje i potvrđuje da je *borba za vlast* osnovni motiv (ako

¹⁰¹ Tako, je na primer, ukazivano da smo imali loša iskustva u prošlosti sa višestranačkim sistemom (a zna se, „onaj koji nije naučio lekcije prošlosti osuđen je da ih ponovi“, Santajana); da će se on nužno pretvoriti u borbu za vlast; da će stranke najčešće biti formirane na nacionalnoj osnovi; da to može dovesti do izborne pobeđe „nedemokratskih i nesocijalističkih snaga“; da on automatski „ne znači više demokratije“; realne su opasnosti da se isključivo transformiše u stranački sistem; da nije primeren zemlji sa višenacionalnim i višekonfesionalnim stanovništvom; da bi mogao uticati na pogoršanje međunarodnih odnosa; da ne može nadomestiti samoupravljanje; da se višestranačkim sistemom jedan monopol zamenjuje s više monopola (oligopola) itd. (Šire: *Jugoslovenski naučnici o političkom pluralizmu*, CDI CK ŠKJ, Beograd, 1989, str. 86, 88–89, 90, 97 i 99–103).

¹⁰² Tražeći odgovor na pitanje šta je uslovilo toliki broj stranaka, Seada Vranić, kaže: Najbliži je odgovor ako kažemo da je takav „*plastični pluralizam*“ *reakcija na monizam*... Većina stranaka utemeljena je od strane političkih nezadovoljnika, nerijetko ljudi koji su zbog svoje delatnosti društveno i politički marginalizirani... Nije onda slučajno što su u procesu demokratizacije svi oni pokušali svoj povratak na političku scenu tako što će formirati svoje stranke“ (S. Vranić, *Stranke posle kiše*, „Borba“, 7. februar 1990, str. 2).

Mada obrazloženje nije neosnovano, ipak glavne razloge treba tražiti u karakteru društvene krize, koja deluje podsticajno u traganju za izlazom, u opredeljenju za pluralističku demokratiju, tržište i pluralizam oblika svojine, a onda i u snažno izraženom motivu da se, učestvuje u borbi za vlast. Svi bi vlast i svi bi na izbore. Na taj način, ponovo se na jugoslovenskoj sceni *ovaploćuje i vaskrsava voluntarizam, samo ovoga puta pod vidom borbe za pluralizam*. To je „pluralizam nepoznatog tipa“, kako ga je nazvao, s pravom, Dragan Bisenić, jer se zaboravlja, ili namerno predviđa, „da politički pluralizam nije laboratorijska supstanca kojom se tek tako može baratati u političkoj genetici, odnosno da postoje izvesne determinante (a to je, pre svega ekonomsko-svojinski pluralizam – D.B.) i uslovi koji su neophodni da bi se prednosti političkog pluralizma iskoristile“ (D. Bisenić, *Pluralizam nepoznatog tipa*, „Borba“, 17. avgust 1989, str. 2).

¹⁰³ „Fragmentacija političkog života, koegzistencija liliputanskih stranaka koje međusobno oduzimaju snagu, parališu se u toj meri da nije moguće postizati ni minimum konsenzusa. To je tip ekstremnog pluralizma (K. Čavoški), ili entropijskog pluralizma (M. Pečujlić, V. Milić, *Političke stranke u Jugoslaviji*, Stručna knjiga, Beograd, 1990, str. 512).

ne i jedini) političke pluralizacije, a *ne uspostavljanje institucija istinske demokratije*.¹⁰⁴ U toj vrsti stranačkog nadmetanja najčešće se koriste sva sredstva.

Većina stranaka su nacionalne, i po sastavu i po političkoj obojenosti, sa mnoštvom nacionalističkih obeležja, pa i nacifasističkih, na šta je, takođe, ukazivano kao na potencijalnu opasnost, te fetišiziranje republika kao nacionalnih država.¹⁰⁵

„JU-pluralizam“ prate i brojna druga obeležja, čini se tipična za balkanski provincijalizam i generacijsko političko organizovanje (transformisanje omladinskih organizacija u samostalne političke stranke); regionalna i republička obojenost i pripadnost;¹⁰⁶ idolatrija višestranačkog organizovanja i nekritičko zapostavljanje nestranačkih oblika neposredne demokratije; stavljanje znaka jednakosti između demokratije i partijnosti; okrenutost ka prošlosti i tradicionalizmu;¹⁰⁷ nekritičko okretanje Evropi i krajnje kritizersko-vulgarni odnos prema sopstvenom pozitivnom socijalističkom i samoupravnom razvoju; pogromski odnos prema revoluciji i nekritičko idealiziranje građanskog načina života i kulturnih dostignuća;¹⁰⁸ preferiranje u svojim programima antijugoslovenskih opcija (separatizam, konfederalizam, nacionalni egoizam, par-

¹⁰⁴ Prva glasanja u višestranačkim skupštinama pokazuju da se već na početku uspostavlja stranačka diktatura. Na primer, delegatu u Klubu odbornika HDZ-a u Zagrebu (na pitanje sme li se drugačije glasati, odgovoreno je „da se može glasati samo onako kako se dogovore u Odboru HDZ-a, a ukoliko ne glasa tako, odbornik će se opozvati“, (Borba, jun 1990, str. 6).

¹⁰⁵ Takozvana nekrofilna ideja i koncept kao anahronizam koji nigde nije toliko izražen koliko u nas.

¹⁰⁶ Pitajući se „šta je sa stranačkim pluralizmom“, Jovan Mirić je rekao: „I on je na delu! Ali ne kao proces demokratske političke artikulacije, nego kao proces (i sistem) nacionalne i političko-teritorijalne homogenizacije i apsolutizacije“ (J. Mirić, *isto*, str. 13). Imajući upravo u vidu tu karakteristiku našeg pluralizma, B. Košutić je s pravom rekao da to „nije pluralizam modernog društva. Jer, pluralizam modernog društva se ne zasniva na onome na čemu se zasniva u nas – na takozvanom nacionalnom i teritorijalnom pluralizmu – već na takozvanom socijalnom pluralizmu“ (B. Košutić, *isto*, str. 5).

¹⁰⁷ Tu vrstu svesti Milan Kangrga nazvao je rodovsko-plemenskom. „Ona nas“, tvrdi on, „stalno iznova vuče u daleku prošlost, i to tako radikalno da nam je prošlost ostala i uvek iznova postaje princip i kriterij bilo kakve budućnosti, a to je doslovno put u historijsku – katastrofu“ (Politička nadnica za strah – grizemo vlastiti rep, „Borba“, 12. i 13. maj 1990, str. 5).

¹⁰⁸ Zbog takvog odnosa logično je da se u našem pluralističkom bagažu našlo i mnogo toga što se kosi čak i sa elementarnim humanističkim vrednostima svakog demokratskog društva (na primer, fetiš nacionalnog i nacionalističkog, pozivanje na nasilje, antikomunizam i revanšizam, nekritičko veličanje prošlosti, itd.). Da se radi o političkom daltonizmu, odista nije sporno. Ali i o makijavelizmu, takođe. Jer, ponuditi „najviše nacionalizma i Hrvatska će i pobediti“, odista nije ništa drugo do anahroni makijavelizam, koga je istorija smestila na njeno đubrište. Sve u svemu, reklo bi se da je na taj način „princip nacionalnog doveden do apsurd“ (G. Sekulić).

tikularizam, pa i secesionizam);¹⁰⁹ ignorisanje socijalno-klasne problematike; prenebregavanje značajnih specifičnosti savremenog jugoslovenskog društva, kao multinacionalnog, multikulturnog i multikonfesionalnog, itd. Rečju, mnogo toga što ne spada u progresivno, demokratsko i kulturno, o čemu, pored navedenog, posebno kazuje izrazito naglašen antikomunizam i revanšizam.¹¹⁰ Sve to, da paradoks bude veći, zagovara se nakon ukidanja „gvozdene zavese“ između Istoka i Zapada, rušenja Berlinskog zida (kao simbola blokovski podeljenog sveta i hladnog rata), te na pragu 21. veka, koji bi trebalo da bude obeležen „uklanjanjem svih ortodoksija“ i stvaranjem Evrope kao istinskog „zajedničkog doma“ itd.¹¹¹

¹⁰⁹ Zaista se lik tih aktera otkriva kako kaže M. Pečujlić, „kao novi autoritarizam (novi totalitarizam) i militantni ekstremizam... Njegov najopasniji uvid je nacionalni ekstremizam (proklamovanje secesije, etnički čistih teritorija, obnove stare veličine). Napuštanje projekta demokratske federacije i kretanje u začaranom krugu: ili konfederacija ili otepljenje i stvaranje samostalnih država, ali u obnovljenim povijesnim ili prirodnim (etničkim) granicama – stvara eksplozivni naboj koji preči raspadom društva“ (M. Pečujlić, V. Milić, *isto*, str. 527).

Što je najgore, barjaktari tog ekstremnog totalitarizma i militantnog ekstremizma, o kojem govori M. Pečujlić, nažalost, pobjedničke su stranke u Sloveniji i SRH (DEMOS i HDZ) i njihovi lideri, koji čine sve da postanu vlasnici, *odnosno posjednici svojine naroda (u smislu etnosa) i država*.
¹¹⁰ „Na žalost“, rekao je dr Nikola Visković, „mnogo je znakova koji ukazuju na to da veći deo sadašnjih 'alternativnih snaga' u Jugoslaviji... *nosi odviše mnogo povijesnih frustracija, političkog primitivizma i neiskustva, te antikomunističkog revanšizma da bi mogao ponuditi* kao zamjenu za komunistički radikalizam neku od umjerenih varijanti liberalne ili socijalističke filozofije – da ne govorimo o ekološkoj... U tom pogledu ove 'alternativne snage' zapravo i nisu uistinu alternativne, već prije repriza političkih ekstremizama sa suprotnim predznakom“ (Nikola Visković, *Libanonske opasnosti*, „Borba“, 7 i 8. april 1990, str. 3).

¹¹¹ Tako višestranačko događanje demokratije navelo je neke pažljive analitičare da zaključie kako su u Jugoslaviji „doslovno na delu reakcionarni procesi – formiranje nacionalnih država“ (J. Mirić, *Gospode kako se ovde brzo smrkava*, „Borba“, decembar 1990, str. 1). „Gospodo ovde se brzo smrkava. Ima li još nekog ovde? Ako ima, i ako me čujete, pozivam vas da se spasite od spasitelja koji vam nude nacionalni raj na ruševinama Jugoslavije“ (D. Kiš); „Procesi reintegracije Evrope će se nastaviti, ali ne sigurno na nacionalnoj osnovi. U nas taj anahronizam postaje paradigma 'demokratskog' pokreta... dok drugi zakopavaju ratne sekire, mi otkopavamo stare i kujemo nove... *Mi hoćemo nacionalnom totalitarizmu navući demokratsko ruho...* Umesto deklarirane političke pluralizacije, na delu je nacionalno svrstavanje... destrukcijom onog lošeg u Jugoslaviji, destruiraju i samu Jugoslaviju“ (J. Mirić, *isto*). „Novi režim u Sloveniji će za nijansu ili dve biti mračniji od prethodnog“ (R. Moćnik, *Iluzija više nema*, „Borba“, 30. april, 1. i 2. maj 1990, str. 4). Povodom pobjede HDZ, evropska javnost je konstatovala da je političko klatno „otišlo čak sasvim udesno, i više nego što se to dogodilo u bilo kom istočnoevropskom sistemu“ (*isto*, str. 4). „Etničko je dobilo prednost ispred etičkog... treba se nadati da će u ovom prelaznom periodu jednodužno biti zamenjeno zdravoumljem“ (Petar Kuzmić, teolog, *Etničko ispred etičkog*, „Borba“, 28 i 29. april 1990, str. 3). „Uskoro će se dobiti odgovor na ključno pitanje, da li je ovde i danas moguća demokratija primerena civilizacijskoj zemlji, ili jedan novi vid totalitarizma koji nas umesto u Evropu i 21. vek može dovesti samo u balkansku provinciju 19. stoljeća“ (Z. Lagundžija, *Koliko smo zreli za demokratiju*, „Borba“, 28 i 29. april 1990, str. 3). „Danas se na tlu Evrope, na žalost,

kraju reći o svemu onom što je već na samom startu izbacio na površinu višestranački sistem, kao svoj proizvod. Očigledno je da se već sada mnogo toga nalazi u raskoraku sa opredeljenjima SKJ. Tako, na primer, u Idejno-političkoj platformi za delovanje SKJ, bilo je, između ostalog, zapisano sledeće:

„Našoj demokratiji neophodne su najbolje vrednosti više-partijskog modela, ali uz nastojanje da se istovremeno *što više otklone negativni efekti borbe stranačkih vrhova za vlast...* Cilj SKJ je ići u tome *znatno dalje od građanske političke demokratije*“.

Za sada je to „dalje“ izostalo,¹¹² a to što je doneo višestranački val nesumnjivo je ispod dostignuća višestranačke parlamentarne demokratije u savremenim zemljama Evrope i razvijenim zemljama sveta.¹¹³

S U M M A R Y

POLITICAL PLURALISM IN YUGOSLAV SOCIETY

The author has written this article on the basis of his insight into the theory of political pluralism, and of expert and political discussions on the political pluralism in Yugoslavia, motivated by the process of reformation of the Yugoslav political system, and by monitoring its progress, in an empirical way, in parts of Yugoslavia in the first half of 1990.

najretrogradniji procesi odvijaju na tlu Jugoslavije, procesi usmereni na stvaranje nacionalnih država“ (S. Mrvaljević, *Licem prema budućnosti*, „Borba“, 7. jun 1990, str. 2).

¹¹² S pravom se ovih dana upitao jedan novinar (a pita se i svaki patriota ove zemlje) „ko nam namesti ovolike demokratije? Od tolike demokratije ne smemo da izađemo iz kuće, ne smemo da odemo u susedni grad, dok u susednu republiku ne smemo više ni da pomislimo da idemo... Sad ne znamo koliko smo u višeumlju, a koliko u bezumlju“. (M. Bujišić, *Demokratija do grla*, „Borba“, 1. jun 1990, str. 2). Kada se celovito sagledaju produkti višestranačkih izbora, i posebno, reklo bi se, prava eksplozija nacionalizma i antikomunizma, čovek ne može da se ne vrati u prošlost, u sedamdesete godine, kada je „kovana“ strategija u specijalnim laboratorijama i štabovima za „posttitovski period“ u Jugoslaviji. Nije li već tada rečeno da treba igrati na kartu „nacionalizma“ i „antikomunizma“, „separatizma“ kao „prirodnih neprijatelja komunizma“. Već tada je, isto tako, priželjkivana „evolucija ka nekoj strukturi pluralističke prirode“. I dalje: „Moglo bi se čak pokušati u ovoj zemlji iskustvo sa izborima više partija“ (Z. Bžežinski, *La revolution teletromisque et technosomigne*, 1970, str. 138). Da li je u pitanju samo „vidovitost“ tih stratega, ili nešto drugo, nije teško pogoditi.

¹¹³ „Odlučujuća razlika“, po mišljenju M. Pečujlića, između svih modernih pluralističkih društava i naše scene nalazi se opasnoj činjenici da militantni ekstremizmi u nas nisu marginalna, već veoma snažna struja“ (M. Pečujlić, *Preteče klatno višepartizma*, „Argument“ (Revija za demokratsku Jugoslaviju) 1/1990, str. 16).

In his consideration of this complex subject matter the author had to be faced with numerous questions, such as: what is the political pluralism as a multinominal idea, theory and form of democratic practice; whether the sign of equality can be put between the political pluralism and multi-partyism; how much it is necessary, and how much sufficient, i.e. whether it makes a sufficient prerequisite for the establishment of real democracy in which it will come to an expression, confirm and reaffirm a full political subjectivity and sovereignty of the citizen, and the like? The author proceeds with his searching for answers to the questions: how much the ambivalent nature is immanent to the political pluralism, i.e. whether it is being developed with accompanying democratic effects and certain vulnerabilities; what are the social, economic, cultural, historical and other prerequisites for its establishment, and what are the initial experiences and cognitions of the Yugoslav society in the practice of the political pluralism of a multi-party type?

Possible answers to these questions the author tries to reach on the basis of his consulting numerous sources from the literature on this topic, of his monitoring the process of pluralization of the Yugoslav Society (particularly the forming of a new pluralistic political infrastructure), of multi-party polls, and of their outcome in a part of the country, as well as of assessments of these processes, and their already accomplished and predominant social and political consequences.

R É S U M É

LE PLURALISME POLITIQUE DANS LA SOCIÉTÉ YUGOSLAVE

L'article est écrit sur le fond de connaissance de l'auteur de la théorie du pluralisme politique et des discussions scientifiques, spécialistes, politiques sur le pluralisme politique en Yougoslavie, à propos de la réforme du système politique et sur le suivi des événements dans leurs formes empiriques dans différentes parties de la Yougoslavie durant la première moitié de l'année 1990.

Faisant analyse de ces problèmes complexes, auteur a étudié de nombreuses questions telles que: qu'est-ce qu'un pluralisme politique au sens de terme multisignificatif, comme théorie et la forme de la pratique démocratique; dans quel sens est-il plus démocratique que le monisme; peut-on mettre le signe d'égalité entre le pluralisme politique et multipartisme; en quel degré est-il indispensable, en quel sorte est-il suffisant ou est-il suffisant comme la supposition pour l'établissement de la vraie démocratie dans laquelle s'exprime, se confirme et s'affirme la subjectivité politique pleine ainsi que le souveraineté du citoyen etc? Dans la suite, auteur cherche les réponses: en quel degré la nature ambivalente est-elle immanente au pluralisme politique ou ne produit-il pas, sauf les effets démocratiques, certaines faiblesses; quelles sont les suppositions sociales, économiques, culturelles, historiques et autres pour son établissement et quelles sont expériences de départ dans le cadre de la société yougoslave pratiquant le pluralisme politique de type multipartiste?

Auteur a essayé d'arriver aux réponses possibles se basant sur la littérature nombreuse consultée, le suivi du processus de pluralisation de la société yougoslave (en particulier la formation de l'infrastructure politique nouvelle), les élections multipartistes et les résultats de celles-ci, ainsi que sur les notations de ces processus et des conséquences de base réalisées dans la société et dans la politique.

РЕЗЮМЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПЛЮРАЛИЗМ В ЮГОСЛАВСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Настоящая статья написана на основании ознакомления автора с теорией политического плюрализма, научными и специальными дискуссиями о политическом плюрализме в Югославии, в связи с реформой политической системы и слежением за ее изменениями в эмпирической форме в отдельных районах Югославии в первой половине 1990 г.

Рассматривая эту сложную проблематику, автор был вынужден столкнуться с многочисленными вопросами, как например: что такое политический плюрализм как многозначное понятие, теория и форма демократической практики; в чем он является более демократичным по отношению к монизму; можно ли поставить знак равенства между политическим плюрализмом и многопартийностью; в какой степени он необходим, и в какой достаточен, т.е. является ли он достаточной предпосылкой для восстановления истинной демократии, в которой высказывается, подтверждается и проявляется полная субъективность и суверенитет гражданина, и т.д.? В продолжении автор ищет ответов на следующие вопросы: в какой степени политическому плюрализму имманентна амбивалентная природа, т.е. не производит ли он, наряду с демократическими эффектами, и определенные недостатки; какие могут быть общественные, экономические, культурные, исторические и другие предпосылки для его восстановления, и что за начальный опыт и знания югослованского общества, приобретенные в практике политического плюрализма многопартийного типа?

Возможные ответы автор попытался получить на основании консультации многочисленной литературы, слежения за процессами плюрализации югославского общества (в частности формирования плюралистической инфраструктуры), многопартийных выборов и их исхода по всей стране, а также на основании оценок этих процессов и их уже осуществленных и несущих общественных и политических последствий.